KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXV-ik évf. November—December 1890. 6-ik füzet.

JÉZUS ISTENSÉGÉRŐL. [1]

Kezdjük egészen elől. A felolvasások módja és legtöbbször czélja tanitás. Arra nem kell, hogy okleveles tanitó legyen a felolvasó. Mihelyt egy társaság hiszi, hogy az, a kinek hallgatására gyült, bizonyos tárgyat bővebben és gondosabban tanulmányozott, mint azon társaság tagjai általában és egyenkint és még ha érdekli is a tárgy, önkéntesen elfogadja a tanitvány szerepet s figyelméhez képest többet kevesebbet okulva távozik a halló teremből. De hogy a felolvasásnak teljes sikere legyen, a mondott két feltételen kivül még más körülmények ís szükségesek. Legnevezetesebb köztük az, hogy eléadó és hallgatói egymást megértsék. Erre pedig nem elég, hogy az eléadó magyarnak magyarul, németnek németül stb. beszéljen, hanem két kelléknek kell okvetetlenül meglenni. Egyik az, hogy tisztán és határozottan tudja, minő előismereteket tehet fel kitűzött tárgyára nézve hallgatói részéről s olyakra, a mely azokat meghaladná, alattomban ne hivatkozzék és csak a feltehetőkre épitsen. Ez már maga sem csekély faladat s épen nem mondhatnám, hogy minden, vagy csak sok felolvasó is szorossan ahhoz tartaná magát. A másik kellék az, hogy a szavakat a hallgatók abban az értelemben vegyék a miben az eléadó. Hogy ez nem mindig van úgy, nincs miért bizonyitgassam, mindenkinek lehet róla saját tapasztalása. De okát átlátni s a bajon segiteni szolgál egy kis megkülönböztetés. A szavak kétfélék, u. m. 1) képzelhető, illetőleg érzékelhető tárgyuak. 2) csak gondolható, azaz csupa fogalom jelentésüek. Rövidebben is kifejezhettem volna igy: „concret"-ek és „abstract"-ok, de szoros következetességgel akartam maradni magammal s nem használni magyarázatlan szavakat. Az első rendbéliekkel nincs semmi baj. Ilyeket: ház, kert, erdő, mező, vas, rózsa, körtefa, ló, ember, pap, katona s számtalan másokat mindenki megért s egyik úgy, mint másik. De, pl. az erkölcsi fogalomneveket, milyenek: jó, rossz, erény, vétek, büntetés, felelősség, nem csak egy közönséges miveltségü hallgatóság tagjai, hanem tudósok, bölcselők is más-más képpen értik és még heves viták is folynak köztük a

[1] Felolvastatott a Dávid F. egyletben.

fogalomszavak értelmei felett, s azok a viták ritkán végződnek akár kölcsönös kiegyezéssel, akár valamelyik fél diadalmával. De ha lenne is ily eredményök, a felolvasásoknál azt az eljárást nem alkalmazhatni, mert az eléadó és hallgatói közt sem vita, sem általában eszmecsere nem keletkezhetik. Mi hát a teendő?

Egyszerüen az, hogy a felolvasó mondja ki tisztán és határozottan, minő értelemben veszi és adja a használt vagy használandó fogalomneveket.

Én is hát javaslatomhoz szabom magamat és felteszem, hogy felvett tárgyam u. m. „Jézus Istensége“ vagy „Isten volta“ a kereszténység bármely felekezetbeli embert érdekel és kell érdekelnie.“ Ugyanis a hét görög bölcs egyikének világhírü mondata: „Ismerd magadat!“ (γνωθι σεαυτον, nosce te ipsum) nem csak egyéneket, hanem egyleteket is kötelez, a mennyiben t. i. az egylet minden tagjának kell maga személyén kivül társasága jellemét, elveit és szabályait ismernie. És még az sem elég, hanem valamint egyénnek, hogy magát teljesen megismerhesse, másokhoz kell magát hasonlitania, úgy az egylet tagjának is más azonnemü egyletek jellemével, elveivel, szabványaival meg kell ismerkednie, hogy az összehasonlitás nyomán megítélhesse egyfelől azokéit, másfelől a maga társaságáit.

Eddigelé körülte járva, menjünk már egyenesen tárgyunknak, melyről nem szükség mondanom t. hallgatóimnak, hogy theologiai. De szükség ám a fölebbiek szerint kiegyezkednünk, hogy vajon mi a theologia? Ne csudálkozzanak, hogy kérdésbe teszem; pedig, gondolják, mindnyájan tudjuk, hogy a theologia az Istenről való tudomány. Így értelmezik általában a szótárak. De biz e nagyon tökélytelen értelmezés, már csak azért is, hogy csak szószerinti (verbalis), mint a logika nevezi. Sőt tulajdonképpen nem is értelmezés, hanem csak forditás, t. i. anyanyelven való ismétlése az eredeti görög szónak. Theos = isten, logos = tudomány. Sőt mint forditmány is kifogás alá esik, mert „logos“ nem „tudomány“, hanem okoskodás, miről akármely görögszótárból meggyőződhetni.[1]) Tudomány és

[1]) A „theologiá“-t mint idegen szót csak a szláv nyelvek küszöbölték ki merőben és ezt: bohoslovja vagy bogoslovje használják helyette. Ebben nevezetes az, hogy ámbár összetett szónak látszik, de slovja vagy slovje magára nem létez, pedig a görög logosnak legjobban megfelelne. A slovje hát inkább suffixum szerepet visel. A szótárirók is annak látszanak tartani s a bohoslovj-át „Istenészet“-nek magyarositják. Nyelvújitóink szerencsétlen gyártmánya, vagy inkább németizálása (a Glaubenslehre nyomán) nem a theologiát, hanem egy részét, a dogmatikát teszi. De azonkivül is rosz szó, mivel a hitet tanitani nem lehet.

okoskodás pedig különböző két dolog. De legyen az értelmezés jobb vagy rosszabb, semmi esetben az illető dolog teljes ismeretét nem eszközli és igy kiegyezésre sem vezet.

Mert lám, a theologiák egymástól többet kevesebbet különböznek: olykor annyira, hogy van akárhány oly kettő, a melyekről nem hinnők, hogy azon[1]) tárgyuak. A különbségeket elsőben az a kérdés teszi, hogy bizonyos theologia, melyik vallásé? Vannak theologiái az egyiptomi, az assyriai, a görög-római mythologiának, a mosaismusnak, brahmanismusnak, buddhismusnak, parsismusnak, a Confucius, a Lao-Té tanának, a mohamedanismusnak, a christianismusnak. Minthogy a „Jézus istensége" kétségen kivül keresztény theologiai kérdés, azzal egy pár lépést elébbre haladtunk, de ismét elakaszt az a bökkenő, hogy a hány felekezet van a kereszténységben, annyiféle a theologia is.

Különböznek továbbat a theologiák az alapra nézve, a melyre épitvék. Az t. i. három féle.

1. A hagyomány (traditio), 2. a kijelentés, t. i. az Istennek magának egy vagy más módon való nyilatkozata (revelatio), 3. az okoskodás (ratio). A különbféleséget szaporitja az, hogy némely theologia a három alap valamelyik kettős combinatiójára, [2]) némelyik egyszerre mind a háromra fekteti a rendszerét.

Egy harmadik különbség a theologiákbeli tárgyak és viszonyok más-más oldalról való felfogásában rejlik; de ez a theologiának nem nemeit vagy fajait, hanem alkatrészeit különbözteti meg, de a melyek az egésznek a czimét viselik jogtalanul. Igy kell érteni ezeket: dogmatica, moralis, exegetica, symbolica (helyesebben: comparativa), pastoralis, polemica theologia.

Ebből az értesülésből azt következtetni, hogy valamely kérdésnek, ha theologiai is, eldöntése végett a theologiának egyik nemét vagy részét is részrehajlatlan birónak el nem ismerhetjük, tehát el sem fogadhatjuk. A felek tehát csak három biró elé folyamodhatnak, u. m.: a hit, a tudomány és az emberi józanokosság elé. Ámde a hit és tudomány szint annyifélék, a hányfélék a theologiák, szintoly egy oldaluak és részrehajlók. Őket is következőleg kiültetjük a birói székből s allegatióinkat egyedül a józanokosság elé terjesztjük és azt kivánjuk, hogy döntsön az egymással ellenkező két állitás között: „Jézus Isten" és „Jézus nem Isten!"

[1]) „Azon" nálam és régi iróinknál azt teszi: idem. A ki a romlott nyelvhez szokott, olvassa igy: „ugyanazon."

[2]) Traditio + rátio; traditio + revelatio; ratio +. revelatio.

Az igenlő állitást a miénken kivül a kereszténység minden felekezete vallja; a tagadót csak az unitáriusok ismerik magokénak. Igaz, hogy az úgynevezett rationalisták a protestánsok között az unitáriusokhoz szítnak; de mi, ha szinte osztozunk is véleményökben, őket magukat csak kivételeknek nézzük s ennélfogva én az iménti megkülönböztetést nem tartom módositandónak. Hanem van egy más, a katholikusok és protestánsok közt, az t. i., hogy amazok akár rómaiak, akár görögök, a vallás állitmányait (dogmáit) az emberi okoskodástól merőben függetleneknek itélvén, csupán csak a hagyományokhoz, a szent atyák nyilatkozataihoz s az egyházi gyülések végzései lánczolatához ragaszkodnak, következőleg dogmatika theologiájok csupán csak ama nyilatkozatok és végzések rendszeresitett gyüjteményéből áll, holott a protestáns felekezetek a vallás állitmányainak s a kijelentés történelmének észszerü vizsgálatát, sőt kritikáját is, az időszerinti szabadelvüség fokozataihoz képest kisebb-nagyobb mértékben megengedik.

Igy állván a dolog, természetesen meglepett, nemcsak, hanem értekezésem fogalmazására alkalmat is adott egy a napokban nyomtatott könyv, melynek szerzője: Pater Didon, katholikus és franczia pap s czime „Jézus élete." A könyvnek egy fejezete Jézus istenségét tárgyalja ily felirat alatt: „a kritika és a történelem." Mind a kettőnek a józan eszet kell tekintélyül, sőt biróul elismernie s annál fogva a könyv irójával szóba állhatunk s állitmányainkat az övéivel szembesithetjük. Győzzön a mi jobb!

„A Credo (az úgynevezett apostoli hitvallás) — irja P. D. — egy dogmai és történelmi rövid szerkesztmény. Ezzel a hivő megérheti..... Azonban a gondolkodók esze az elemi dogmáknak értelmét puhatolja, ők megkivánják, hogy azokat a mennyire tökélytelen és mindig korlátolt ismereteinktől kitelik, nekik megmagyarázzák."

Ebből a néhány szóból elemzésem nélkül is kivehetik t. hallgatóim, minő szerepet enged meg a catholicismus a dogmák észszerü vizsgálójának, t. í. magyarázó és vitézlő szerepet. Ki kell mutatnia a dogmák vára rendithetetlen erősségét és bottal ütni rögtön, a ki csak egy követ is merne kimozditani a védfalból.

Már pedig, bot nem bot, az úgynevezett kritikus iskola megkisértette ezt a merényletet és mint P. D. idézi, azt mondja: „A dogma és hagyomány Krisztusa, az apostolok és az egyház tanitmánya (doctrina) szerint magyarázott evangéliumok Krisztusa, nem a történelem Krisztusa és nem lehet az. Az az eszményi (idealis) Krisztus, a ki Isten és ember, a ki hallatlan csudával fogantatott, magát metaphy-

sikai és teljes értelemben mondá Isten fiának, csudát csudára halmozott, halála után feltámadott és ötven nappal azután tanitványai szeme láttára menybe emelkedett, nem valódi (reális) ember. Csupán csak a hivők kegyes képzelődése teremtette és gédelgeti magában.

„Az igazi Jézus, a történelem Jézusa, úgy született mint minden ember, úgy élt, mint azok, nem tett több csudát, mint azok; tisztább erkölcsiséget tanitott, kevésbé tökélytelen vallást alapitott, mint mások, megbukott, mint általában minden reformátor bukik a környülete konok ellentállása[1]) miatt; áldozata lett a Zsidók makacs ellenszegülésének, meghalt, mint meghal mindnyájunk, sem fel nem támadott, sem nem él Istenben."

Ezekre persze elszörnyüködik P. Didon, „nemcsak — irja — mint keresztény hivő, hanem mint részrehajlatlan emker." Tiltakozik is a dogma és történelem ellentétessége ellen és ellenmondását elő legesen imigy nyilvánitja: „M g levén győződve, hogy Jézus hozzánk hasonló emberi lényben rejlő Isten, én, mint történetiró, abban a kettős természetben látom őt élni." Érvelését is megkezdi ezzel: „Ha Jézus valóban a zsidóktól és pogányoktól fitymált és gyalázott ember (lett) volna, miképp szántott oly mély barázdát a földön? miképp alapitott vallást, mely a világon uralkodik?"

Rövid feleletem az, hogy hát úgy, mint Buddha és Mohamed! Mert azt vélem, hogy a 400 millió kereszténységgel szemben 600 millió buddhista és 200 millió mohamedánus elég mély barázdákat jelölnek.

Derekas érvelését arra a kérdésre való felelettel kezdi P. D., hogy milyennek kell lenni a tudományszerü történelemnek? Közbevetőleg megjegyzem, hogy nem mondja, de alattomban oda érti, hogy az oly történelemnek, mely a dogmával ne ellenkezzék. Nos hát „legelső feltétel az, hogy bölcs, tisztán látó, részrehajlatlan kritika világitsa." Ez a felelet megint azt a két kérdést teszi fel, hogy mí és milyen ez a jó kritika? P. D. jellemzése a következő:

„Legszélesb értelmében — azt irja — a kritika az itélő tehetség működése. Kritizálás és megitélés azonegy jelentésüek (synonymák), mert mind a kettő azt tárgyalja, hogy a mi igaz, megkülönböztesse. Ez az okoskodás, vagyis az ész legelső joga, legszükségesebb kötelessége. A vizsgálódásnak bármely uradalmában az észnek arra kell

[1]) Az eredetiben ez a műszó van használva: intransigeant=az, a ki nem alkuszik. Francziaországban a legszélsőbbal epithetuma, Olaszországban irredentistáknak hivják.

figyelnie, hogy megkülönböztesse a valót a látszattól, a sokszor valószinütlen igazat az olykor tetszetes (plausibilis) hamistól.

„Annálfogva a kritika nem lehet, hogy külön (specialis) tudomány legyen, hanem az inkább minden tudomány feltétele. A kritika monopoliumát igényleni hiuság. A kritika-iskola az egész világé. Mindenki részt vehet és kell hogy vegyen benne. A mivelt ész legközönségesebb kivánalma az, hogy túlon túl kritizáljon, hogy mindent megitéljen; még azt is, a mit nem tud. A bölcs ember fékezi azt a telhetetlen, mértékletlen akarást és soha sem felejti, hogy tudása korlátolt, tudatlansága határtalan.

„Lehet valaki kitűnő kritikus a philosophiában és igen rossz itélő biró a vallás vagy történelem ügyében. Bizonyos ismeretekre nem csak vizsgáló ész, hanem hosszas tapasztalás is kivántatik okvetetlenül . . . . A történelemre alkalmazott kritikának jól körülhatárolt szerepe van. A történelem téendője az, hogy elbeszélje a tényeket; úgyde a múlt idők tényeit csak az okmányokból (documentum) ismerjük; az okmányokat pedig inkább vagy kevésbé közetlen [1]) tanuk szerkesztették, a kritikának mindent, u. m. tényeket, okmányokat, tanukat meg kell összevéve vizsgálni.

„A mi a Jézus életét illeti, az előleges kritikának kötelessége és joga kipuhatolni az okmányokat és tanukat, melyek arról az életről értesitenek; egyiköknek régiségét és hitelességét, a másikuknak bizonyitó érvényét; meg kell vizsgálnia az okmányokba bejegyzett s a tanuktól elbeszélt tények természetét."

Lássuk már miképp alkalmazza elveit szerzőnk a Jézus istensége kérdésében.

„Azok a munkák, melyekből Jézus életét tanuljuk, néhány apostoli levél, az Apostolok Cselekedeteinek némely részei és főképp a canonizált Évangéliomok neve alatt ismert négy könyü.

„Mint okleveleknek, első érdemök a régi voltukban áll. Az eseményeket követő években levén szerkesztve, egyszerü és igazmondó

---

[1]) Ezt nem hagyhatom szó nélkül. A közetlenségben (Unmittelbarkeit) nincs és nem lehet fokozat. Egy esemény csak úgy követi k ö z e t l e n ü l a másikat, ha egy harmadik nem furakodik közikbe, vagy megszakadás nincsen közöttök. Mikor déli szél f e l v á l t j a az északit, k ö z e t l e n ü l következik reá, de ha szélcsend volt köztök, már szó se lehet a közetlenségről. A „tőszomszédok" telkei k ö z e t l e n ü l érintkeznek; átelleni két sarokház lakói szomszédok ugyan, de nem tőszomszédok. Szolgáljon jegyzésem a megtámadott „k ö z e t l e n" szó védelmére is egyszersmind. Az abban rejlő fogalmat a szó érthetőleg kifejezi, t. i. a hol nincs „köz." A b. Józsika-féle „közvetlen"-ben az oda szurt v-nek semmi jelentése sincs.

kifejezései azoknak az emlékezéseknek, melyeket az eltűnt mester tanitása, parancsai, példái hagytak a tanitványok lelkében. A velök való folytonos érintkezés harmadfél éve őket lassanként átalakitotta. Jézusnak egyik lényeges működése, az, a melyik a többieken mind elől járt, s a mely nélkül a többiek nem sikerülhettek, a volt, hogy a maga hű és élőképét véste be tanitványai lelkébe. Nem kellett-é hogy hirdessék őt minden teremtett állatnak? S hogy hirdethessék, nem kellett-é hogy ismerjék? És erre csak ő tanithatta meg őket."

Szerzőnk, mint idéztem, azt mondá, hogy „a tényeket, okmányokat és tanukat meg kell vizsgálni." Ugyde „vizsgálás"-é az, ha valaki legelől is az okmányokat és tanukat kifogástalanoknak teszi fel és feltevését egyfelől bizonytalan chronologiára, másfelől az okmányokból tanult tények valóságára alapitja? P. D i d o n-nak pedig ez az eljárása[1]), mint a mindjárt következő idézetekből kiviláglik.

„Azok a művek, melyek minket Jézus tetteiről és szaváról, születéséről, életéről és haláláról, tanitmányáról, intézkedéseiről, működéséről tudósitnak, néhány apostoli levél, az Apostolok Cselekedeteiben néhány rész és a canonizált Evangeliumok neve alatt ismeretes négy könyv.

„Mint okmányoknak első érdemök régi voltuk. Az eseményeket követő években levén szerkesztve, tartalmuk egyszerü és igazmondó kifejezése az emlékezésnek, melyeket az eltűnt mester tanitása, parancsai, példái, személyisége hagytak tanitványai lelkében.

„ . . . Semmit sem titkolt el előttök, barátjokként viselkedett, mint mondá, irányukban. Ők elismerték benne az Atyának egyetlen egy fiát, a ki asszonytól született, hallgattak bölcs és szent szavaira, látták[2]) megnyilni az eget feje felett s az Isten angyalait felmenni és alászállani az embernek fiára, tanui voltak ellentállhatatlan és isteni hatalmának; értették szenvedései, fájdalmai szándékos gyengesége, halála titkos okait; látták és csak ők látták a feltámadottnak megdicsőitését is. És ezek a miveletlen, tudatlan, félénk Galilaeaiak, levetkezve minden tétovázást, minden félelmet, Krisztus halála után ötven nappal, azon városban, melyben mesterök megfeszittetett, hirdetni kezdették az ő nevét azon nép előtt, mely kivégzését sürgette s a papi fejedelmek előtt, a kik kieszközölték. Szentnek, igaznak, élet-

---

[1]) Ilyes eljárással meglehetne bizonyitani pl., hogy a mit Herodotus beszél az Ichneumonról, hogy t. i. béosintván a krokodilus tátott szájába, nyelvét, torkát kirágja s a hatalmas állatot megöli.

[2]) Az eredeti forrás (Ján. Ev. 1., 54.) nem mondja, hogy „látták", hanem Jézus mondja nekik, hogy „látni fogják" (videbitis).

alkotójának nevezték; szemökre hányták, hogy őt megölték, de állitották és tanuskodtak felőle, hogy az Isten feltámasztotta . . .

„Ez az apostoli prédikálás az első Evangéliom, melynek első szerkesztését az egyház a keresztény időszámlálásnak 33. és 40. éve közzé teszi. Szerzője az apostolok egyike, Máté a publikánus.

„A próféták messiása-e Jézus vagy nem? E volt a nagy vitakérdés a hivők és a Zsidók közt. A Szt. Máté evangeliuma diadalos bizonysággal dönti el.

„Néhány évvel később, az apostolok dolgukat végezvén Judeában, szétoszlottak, hogy elhordják messzire a jó hirt (evangelium) Péter egyik tanitványa, Márk, Rómába követte mesterét, a ki ott rendkivül nagy sikerrel hirdette az Evangeliomot. A hivők prédikálásának emlékét óhajtották birni és kérésökre irta Márk az Evangeliomát, melyet az apostol helyeselt és a mely rövidségével különbözik az elsőtől, minthogy a Zsidó elem, u. m. a Jézus messiás volta merőben ki van hagyva belőle. Tartalma csupán Jézus Galilaeabeli közéletének, élete gyászos kimenetelének s Jéruzsálembeli diadalos feltámadásának elbeszélése.

„A második Evangeliom azonban az Isten fiáról való jó hir és bizonyitja béfoglalóan (implicite [1]) a Jézus istenségét.

„A keletkező egyház még egy teljesebb rajzát kivánta Krisztus életének.

Egy Antiochiai pogány (vagy zsidó) a kit Pál apostol megtéritett, egy nem miveletlen ember, magára vállalta hogy azt a szükségletet kielégitse. Igy járult egy új Evangeliom a Mátééhoz és Márkéhoz. Ez megismertette a hiveket nagy számu ténynyel és tanitmánynyal, melyek az előbbi iratokban nem voltak feljegyezve. Szent Lukács azoknak minden hézagát kipótolta.

„A mely pillanatban Szt.-Lukács irt, a keletkező egyházban egy új tény mutatkozott. Az Evangeliomot, mely ellen a zsidók küzdöttek, a pogányok erősen megkedvelték. Az évangélista tanuja volt az új jelenségnek és mestere Pál nyomán a pogányok megtéritésén dolgozott. A harmadik Évangéliomot olvasva, abban a Krisztust, mint a világ idvezitőjét olyannak látjuk, a milyennek kellett lássák a pogányok. — — Szt. Lukács Jézus élete legérzékenyitőbb jelenségeit

---

[1]) Az „implicite"-nek „explicite" az ellenkezője, a mely világosan kifejezettet jelöl. Ennélfogva „implicite" olyat, a mi homályosan vagy eltakarva van mondva, de alattomba értődik. Ennek az értelmezésnek majd hasznát vesszük.

irta meg. Márk, a hatalom évangélistája, holott Lukács, az irgalmasság és jóság evangélistája.“

A negyedik Evangeliomra menvén át Sz., ennek jellemzése végett a kereszténység első százévében sarjadzott vallás philosophiai felekezetet, a gnostikusokat ismerteti. Hosszas tárgyalása czélunkra nézve nélkülözhető és csak annyit jegyzek ki belőle, hogy a gnostikusok Krisztus istenségét tagadták és csak E o n-nak, az Istennél alábbvaló erőnek állitották. Még a valódi személyességet is megtagadták attól, a ki magát Isten fiának nevezte. „Ezen tévelygések leküzdésére ira egy apostol egy negyedik Evangeliomot. Az apostol János, a szeretett tanitvány. Ázsia minden egyházai főnökei, András apostollal élükön, kérték őt arra.

„Senkitől sem telt ki úgy, mint tőle, hogy tanuja legyen az igazságnak. Nem állit szembe emberi tanokat, philosophiai összeményeket emberi tanokkal, philosophiai haszontalan összeményekkel.“ (Ezt kérem jegyezzék meg t. h. előlegesen.) — „Ő csak mestere szózatát ismeri, csak azt mondja el, a mit hallott. Összegyűjtve emlékezéseit, felvilágositva a szellemtől“ (tulajdonképp a Szent-lélektől,) „a mely sugallotta neki mindazt, a mi mondani való volt, Szt. János tanuságot (bizonyságot) teszen; — (Ismét közbeszólva mondom, hogy nem neveli a tanu hitelességét, ha sugallásra szól. De csak tovább.) — „Mindennek, a mit mond, czélja, egyetlen egy czélja van, az, hogy megállapitsa és erősitse a Jézusban Istennek egyetlen egy Fiában, az örökélet kutfejében való hitet.

„Mert már nincs arról szó, hogy kimutattassék a történelemből. mint Szt. Máté, Szt. Márk és Szt. Lukács tették, hogy Jézus a Zsidóknak igért Messiás és minden teremtett állatnak a bűnbánás és hit általi megváltója; a téendő az, hogy meghatároztassék igazi isteni természete annak, ki testben megjelent?

„Mi az Isten Fia? Mik a viszonyai az isteni lényhez, a kit ő atyjának nevez? Minek teljesitése végett jött e világra? Miben áll az üdvösség, melynek ő a szerzője?

„Ezekre a kérdésekre felel a negyedik egész Evangéliom. Nem János szól, hanem Jézus maga; mert csak ő értesithetett minket isteni igazi természete felől. — Az a szó, a melylyel kezdi irományát az évangélista és a mely magába foglalja röviden mindazt, a mit ő el fog nekünk beszélni, az az I g e, a l o g o s. Kezdetben vala az Ige és az Ige Istennél vala és Isten vala az Ige. Mindenek ő általa lettek és nála nélkül semmi sem lött a mi lött, ő benne vala az

élet és az élet vala az emberek világossága: és a setétség azt meg nem fogta."

Mielőtt folytatnám idézeteimet, azt kell kérdeznem t. hallgatóimtól, vajon János Evangéliomának ime kezdete nem philosophia-é még pedig magas, vagy ha tetszik, mély és mystica philosophia? Szerzőnk ugyan tiltakozik valamint fölebb úgy itt is ellene, azt állitván, hogy ennek az „Igének" semmi köze a görögök νους-ával, a Plátó és Alexandriai Philo „igé"-jével; azt pedig a philosophia történelme nem akarja megengedni.

„Miképp jelentődött ki — kérdi Sz. — az Ige, az Atya egyetlen egy Fia életében?" És meg is feleltet reá az Évangélistákkal a maguk módja szerint: A három első Jézus tanitása és tettei elbeszélésével adja tudtunkra. Szerintök úgy tanitott ő, mint egy kitanult tökélyes mester, bűnöket bocsátott meg, mint Isten és parancsolt a természetnek, mint az, a ki felett senki sincsen, saját erejénél fogva. A negyedik evangélista egyenes beszédekkel oktat, melyekben Jézus maga tanusitja előbbi létezését (praexistentia), örökké való származását, az Atyával való lényeges közösségét, világositó, teremtő, megváltó, itélő hatalmát, a minő az Atyáé."

Ismét közbe szólva észre kell vétetnem t. hallgatóimmal, hogy ha ama metaphysikai bévezetést, jelesen a nélkül, hogy „az Ige Isten vala", olvassuk János evangéliomát, eszünkbe se jut a Sz. állitotta különbség; mert az elbeszélés modora éppen csak az a negyedikben, a mi a más háromban.

Tessék csak összeolvasni a kenyerek sokasitásáról beszélt csodát Máténál (14. I. 15—20 v.) Márknál (6. r. 35—44 v.) és Jánosnál (6. r. 5—14 v.)[1]) Visszatérek P. D.-hoz: „Az Evangelista beszélte tények — kettőt kivéve — Jézus életének abból az időszakából vannak kiszedve, melyet az előbbi három Evangelista nem emlit. A vizzel való csuda az állományok átváltoztatása hatalmát mutatja Jézusban, mely ahoz a hatalomhoz hasonló, a mely teremtette.

„A Kafarnaumi Főember fiának a távolból való meggyógyitása

[1]) Jánosnál ugyan lelünk egy vonást, mely a többi Évangéliomban nincs meg, u. m.: „az emberek mikor látták volna a jelt . . . mondának, hogy az bizonyosan a próféta, mely e világra jött." Ámde ez Jézusnak Messiás, nem pedig Isten voltára vonatkozik. — Megjegyzendő, hogy Lukács erről a csudáról nem tud vagy tán nem akart tudni semmit. Az előbbi esetből az következnék, hogy forrásaiban, melyekből meritett, nem lelte. Innen meg az, hogy Máté és Márk Evangeliumai későbbi keletüek, mint a Lukácsé. A második feltevésből az, hogy ő az eseményt nem tartotta hitelesnek.

azt bizonyitja, hogy Jézus szava teljes hatalmu és az űrön át is foganatos. A kenyerek megsokasitása teremtő hatalmát, a viz szinén járás és parancsára a szélvész megszűnése a természet feletti teljes hatalmát tanusitja: a Bethesdai gutta-ütöttnek meggyógyitása azt jelenti ki, (revelálja) hogy a legidősültebb baj sem ellenszegült neki, a vakonszületett azt bizonyitja, hogy ő a világosság elve (principium) s Lázár feltámadása azt mutatja meg, hogy ő halálnak és életnek ura.

„Az első három Evangélista azt beszéli el, a mit látni a Jézusban, a negyedik azt, a mit nem látni.... Amazok az emberek közt élő, hozzájuk hasonló Istent mutogatják, ez arról szól, a ki ő maga Isten az Isten keblében.

„Az Evangéliom legistenibbjének hitelességét senki sem tagadta az ó világban és egyáltalában a canonizált négy Evangeliom hitelessége (anthenticitas) ma már végképp eldöntött kérdés."

Nem akarom azt az ide tolakodó gonosz kérdést tenni, hogy melyik oldalra van döntve?

Pedig tehetném, mert szerzőnk nyers itélete a tudós világnak tetemes részét s nevezetesen a protestans rationalistákat és az unitárius theologusokat implicite vagy ügyefogyottoknak, vagy, — mint a kik az igazság előtt szemüket szántszándékosan behunyják, — lelkiismeretlen rosz embereknek bélyegzi.

Ezek a szerencsétlenek ugyanis úgy vélekednek, hogy az a csinált rendszer, melyet P. Didon oly szépen és szemfényvesztőleg kikerekitett, nem éppen olyan erős, mint az Eifel tornya.

Szerzőnk elsőben is védbástyáúl egy sajátszerű kritikát állit fel, melynek egyedüli érdeme az, hogy az orthodox dogmának támaszul szolgál.

Az igaz! hanem hát mi szolgál támaszul annak a kritikának? és miképpen támogatja az illető dogmát?

P. Didon a kritikának csak két ismertető jegyére figyeltet. Az egyik tagadó (nemleges, negativ), az t. i., hogy nem mond ellent az egyház traditióinak és dogmáinak. A másik félig-meddig igenleges, t. i. hogy a józanokosságnak csak tanácskozó, de nem döntő szavazata van benne a vallás ügyét illetőleg. (Egy oly politikus országban, mint a miénk, felteszem a consultativum és deliberativum votumok ismeretét t. hallgatóimnál.)

Az elészámlált „okmányokban azt a főelőnyt leli P. D., hogy azok valódi tanuságok (testificatiók) és merőben tárgyiasok. „Nem vitatkoznak — írja — nem adnak eszméket, elméleteket elé, nem

magyaráznak: tényeket beszélnek el, szavakat idéznek, állitanak. Innen a személytelenségök. A szerző eltünik a dolgok alatt. Nem kapjuk rajta, hogy az irók saját benső érzelmeiket fejeznék ki valahol. Nincs semmi lelkesülés, bámulás kifejezése, saját hozzá szólás (reflexio). Ők csak emlékeznek: ennyiből áll minden."

Mindez látni való, hogy nem kritika, és ha az volna, többbet bizonyitna, mint a mit és a mennyit akar. Lám a tárgyiasságot, a személytelenséget derék költők, teszem Homerus műveiben is megleljük, de vajon tartjuk-é ezeket történelmi, hiteles okmányoknak? Ellenben jeles historicusok észrevételeikkel, javallásaikkal vagy roszalásaikkal kisérik az eléadott történeteket; avagy csökkenti-é az a legkisebbet is hitelességöket?

Szóval, az így értelmezett és alkalmazott kritika maga sem olyan szilárd, olyan erős, hogy valami egyebet is biztosan merjen támogatni.

„A kritika nem külön tudomány", azt állitja Sz. — A száraz földön nincs tengeri rák: nemde igaz? Következik-é ebből, hogy nálunk nincs rák? A kritika is hát, bár nem önálló, de mégis csak tudomány s vannak saját elvei, szabályai, módja, melyeknek ismertetése szerzőnknél távollétével tűnik fel, és érezteti is hiányát az alkalmazásban.

Mert biz az a fitymált és levertnek képzelt kritika elvitázhatatlanul kimutatja, hogy az Evangéliomokról egy betü emlités sincs Kr. sz. után másfél száz évig; holott keresztény irók, egyházi atyák müvei nem hiányoznak abból a időszakból. Kimutatja, hogy — a mint már a canonizálás [1]) szükségessége is bizonyítja, ama négynél több egymással versenyző Evangéliom létezett; hogy a megszentesitett négy, bár nem egész bizonyossággal állitható, de csakugyan nem P. Didon peczézte sorban keletkezett; hogy teljes hitelességöket a tények és tanitások eléadásában mutatkozó különbözések, sőt olykor ellenmondások is csökkentik.

Azonban tegyük fel, sőt engedjük is meg, hogy a szerzőnk szerinti kritika magában elég erős és még hozzá támogatni is birja azt az épületet, melyet P. D. oly takarosan illesztett össze. — Fogadjuk el a kanonizált könyvek keletkezése és szaporodása történelmét, ismerjük el hitelességöket, vajon azzal közeledtünk-é csak egy lépést is Krisztus Isten volta megbizonyításához? Azt mondom, hogy nem! A szilárdnak látszó épitményt, ha halomra nem dönti,

[1]) A II. száz vége felé.

de bízonyára fenekestől megingatja az az igazság, hogy sem az Evangéliomokban, sem az Apostolok Cselekedeteiben, sem az apostoli levelekben nincs sehol kimondva, hogy a „Krisztus Isten."

Nincs; mert e két mondatból: „az Ige Isten vala" és „az Ige testté (szóról-szóra: hússá) lőn", akár külön, akár kapcsolatban vegyük, csak körmönfont okoskodással lehet a vítatott állitást kierőszakolni. E valóban eldöntött kérdés. Hogy az, igazolni nem tartom szükségesnek: mert itt nem mint harczos állok ellenséggel szemben, hanem unitárius hitfeleim s a hozzájok szító egyének előtt kivánok némi világot deriteni tárgyamra.

Az érintetten kivül más helyeket, melyek csak annyira is sugallanának a vitatott állitásnak kedvező magyarázatot, nem lehet idézni és így ismétlem, hogy Jézus Isten volta az okmányokban világosan kimondva nincsen. — Tehát egész tartalmukból vett érvekkel kelle az állitást megbizonyitani.

Megkisértették azt is, még pedig két főérüvel: a profécziákkal és a csudákkal.

A profécziákra vagyis az állitólag Jézusra vonatkozó jövendölésekre nézve köszönettel tartozunk P. Didonnak, a ki oly gazdag gyűjteményöket állitotta össze, hogy az ügy állását (species facti) világosan kivehetik belőle t. hallgatóim.

Későbbi észrevételeim könnyebb felfogása végett számozom az idézeteket.

1. Úgy mond az Ur: megáldatnak a te magodban a földnek minden nemzetségi. (Móz. 22, 16. 18.)

2. Monda a Béor fia Bálaám: Csillag támad Jákobból, és vessző kél fel Izraelből. (4. Móz. 24, 15. 17.)

3. És vessző jő ki a Jesse gyökeréből és virág nevekedik az ő gyökeréből. — És megnyugszik azon az Ur lelke. — Az napon lészen a Jesse gyökere, ki a népeknek jelül áll, néki könyörögnek a nemzettségek (Esaiás 11, 1. 2. 10.)

4. Egek harmatozzatok onnan felyül és a fellegek csöpögjék az igazat: nyilatkozzék meg a föld, és teremje az üdvözítőt, és az igazság együtt származzék. (Ésai. 45. 8.)

5. Azokáért az Ur ő maga ád jelt néktek — Imé egy szűz méhében fogad és fiat szűl és a neve Emmánuelnek hivatik. (Ésai. 7, 14. 14.)

6. És te Efratának Betleheme kicsiny a Judahnak ezeri között: te belőled származik nékem a ki uralkodó legyen Izraelben. (Mikeás 5, 2.)

7. Kisded született nékünk és Fiu adatott nékünk és annak fejedelemsége az ő vállán vagyon és hivattatik az ő neve Csodálatosnak, tanátsadónak, Istennek, erősnek. a következendő idő attyának, békesség fejedelmének. (Ésai. 9, 6.)

8. Ő épit házat az én nevemnek és állandóvá teszem az ő országa székit örökké. — Én attya lészek és ő fiam lészen. (2. Sám. 7. 13—14.)

9. Az Ur monda nékem: Én fiam vagy te, én ma szültelek téged. (Zsolt. 3, 7.)

10. Én a fölségesnek szájából származtam, első szülött vagyok minden teremtett állat előtt. (Jézus-Sirák 24, 5.)

11. Ez a mi Istenünk és nem hasonlittatik más ő hozzája. — Ez találta a tudománynak minden útát és adta azt Jákobnak az ő szolgájának és Izraelnek az ő szerelmesének. — Ezek után a földön láttatott és az emberekkel nyájaskodott. (Baruch 3, 36—38.)

12. Prófétát támaszt te néked a te Urad Istened a te nemzetségedből és az atyádfiai közzül, mint engem, azt hallgassad. — És monda az Ur nékem: Hozzád hasonló Prófétát támasztok. — és az én igéimet annak szájába adom, és megmongya nékik mind, a mit ő néki parancsolok. A ki pedig annak szavát, melyet az én nevemben szól, hallgatni nem akarja, én lészek bosszúállója. (5. Mos. 18, 15. 16. 18. 19.)

13. Azokáért megismeri az én népem az én nevemet azon a napon; mert én magam, a ki szóllok vala, imé jelen vagyok. Mely szépek a hegyeken a békességhirdetőnek és prédikállónak lábai, a ki jót hirdet, a ki üdvösséget prédikáll, a ki Sionnak mongya: „Országol a te Istened." (Ésai. 52, 6. 7.)

14. Imé az én szolgám, felvészem őtet: az én választottam, kedve tölt lelkemnek ő benne; az én lelkemet beléje adtam, itéletet szóll a Pogányoknak. Nem kiált, sem személyt nem válogat, se nem hallattatik oda ki az ő szava. A megrepedezett nádat el nem rontja és a füstölgő gyertyabelet meg nem oltja, igazságban szolgáltat itéletet. Nem lészen szomoru sem háborgó, mig nem itéletet tesz a földön. (Ésai. 42. 1—4.)

15. Igen vigadj Sionnak leánya, örvendezz Jeruzsálemnek leánya. Ime a te királyod eljő néked igaz és üdvözitő; ő szegény és a nőstény szamáron ülő és a csitkón a szamár venhén. (Zakar. 9, 9.)

16. A megutáltatottat és a legutólsóbbat a férfiak között, a fájdalmas férfiat és a nyomoruság tudót és mintha elrejtetett az ő orczája és megutáltatott, azért nem becsültük őtet. (Ésai. 53, 3.)

17. Bizonyára te elrejtett Isten vagy Izraelnek üdvözitő Istene. (Ésai. 45, 15.)

18. Idegenné löttem az atyámfiainál és jövevénynyé az anyámfiainál. Mert a te házadhoz való buzgóság megemésztett engem és a te szidalmazásaid gyalázati esetek reám. (Zsolt. 68, 9, 10.)

19. Az okáért fogjuk körül az igazat, mert haszontalan nekünk és cselekedeteinkkel ellenkező és szemünkre hánnya a törvény büneit és kihirdeti ellenünk a mi feslettségünk vétkeit. Azt hánnya, hogy nála vagyon az Isteni tudomány és Isten fiának nevezi magát. A mi gondolatainknak kinyilatkoztatására lött nékünk. Nehéz nékünk csak tekintetre is, mert különböz az ő élete egyebektől és elváltoztanak az ő útai. Ugymint csélcsapók állittattunk tőle és megtartóztatja magát a mi utainktól, mint a tisztátalanságoktól, és dicséri az igazak végét és azzal dicsekedik, hogy az Isten az ő attya. (Bölcs. 2, 12—18.)

20. De még az ember is, a kivel békességem volt, az, kiben biztam, a ki kenyeremet észi vala, nagy csalárdságot mivele rajtam (Zsolt. 40, 10.)

21. Szined előtt vannak mindnyájan, a kik engem háborgatnak, szidalmat és nyomoruságot várt szivem. És vártam a ki együtt bánkódnék és nem volt, és a ki megvigasztalna és nem találtam. És epét adtak nekem eledelül és szomjuságomban eczettel itattak engem. (Zsolt. 68, 21.)

22. Megháborodtam az ellenség szaváért. A szivem megháborodott én bennem és a halál félelme esett reám. Félelem és rettegés jöttek reám és a setétség béboritott engem. (Zsolt. 54, 4—6.)

23. És megfizették az én jutalmamat, harmincz ezüstpénzt. És monda az Ur nékem: Vesd azt a képformáló eleibe, ékes bér, a melyre böcsültettem tőlük. (Zakar. 11, 12.)

24. Verd meg a pásztort és elszélednek a juhok. (Zak. 13, 7.)

25. Ne adgy engem az én háborgatóim lelkeinek, mert hamis tanuk támadtak ellenem és a hamisság meghazudta magát. (Zsolt. 26, 12.)

26. Megáldoztatott, mert ő akarta és meg nem nyitotta a száját, mint a juh vitetik a halálra, és megnémul mint a bárány az őtet nyirő előtt és meg nem nyittya a száját. (Ésai. 53, 73.)

27. Az én testemet a verőknek adtam, és az én arczámat el nem forditottam a szidalmazóktól és a reám pökdösőktől. (Ésai. 50, 6.)

28. Bosszantással és kinzással kérdezzük őtet, hogy megtudgyuk az ő szelidségét és megpróbáljuk az ő türését. Igen rút halálra kárhoztassuk őtet. (Bölcs. 2, 19. 20.)

29. Tegyünk fát az ő kenyerébe[1]) és gyomláljuk ki őtet az élők földéről, és az ő neve ne legyen többé emlékezetben. (Jérém. 11. 19.)

30. Megliggatták kezeimet, lábaimat, megszámlálták minden csontjaimat. Ők pedig néztek és szemléltek engem: elosztották magoknak ruházataimat és a ruháimra sorsot vetettek. (Zsolt. 21, 17, 18.)

31. Annak okáért sokat osztok néki és az erőssek ragadományait elosztja, [2]) azért hogy halálra adta lelkét és a bűnösök közzé számláltatott. (Ésai. 53, 12.)

32. A verembe esett az én életem és követ töttek reám. (Jer. sir. 3. 53.)

33. Ezért örvendezett a szivem és vigadott a nyelvem, annak fölötte a testem is reménységben nyugszik. Mert a lelkemet pokolban nem hagyod; sem nem engeded a testedet rothadást látni. Megismertetted velem az élet utait, örömmel bétöltesz engem a te arczáddal, a te jobb kezedben mindvégig gyönyörüségek vannak. (Zsolt. 15, 9—11.)

34. Halálod lészek oh halál, te harapásod lészek pokol. (Hózseas. 13, 14.)

35. Az napon az ember az ő teremtőjéhez hajol és a szemei az Izrael szentére néznek és nem hajol az oltárokhoz, melyeket az ő kezei csináltak. (Ésai. 17, 78.)

36. És meggörbittetik az emberek magassága és megaláztatik a férfiak magas volta, és az Ur egyedül magasztaltatik fel az napon: és a bálványok teljességgel elrontatnak. (Ésai. 2, 17.)

37. Halljátok szigetek és figyelmezzetek távol való népek: az Ur az anyám méhétől fogva hivott engem, mikor az anyám méhében volnék megemlékezett nevemről, szolgául magának formálván engem, hogy visszahozzam Jákobot ő hozzája, hogy Izrael ő hozzá gyüjtessék és megdicsőittettem az Ur szemei előtt, és az én Istenem lött az én erősségem, s világosságul adtalak téged a pogányoknak, hogy üdvözitőm légy a földnek végső határáig. Emeld fel szemeidet és lássad, hogy mindezek egybegyültek. (Ésai. 49, 1. 5. 6. 10.)

---

[1]) Luther és az angolok forditása szerinti „pusztitsuk ki az élőfát gyümölcsöstől“. Nyelvészetileg akármelyiket igazolhatni. De a Lutherének van értelme, a Vulgata beli forditásnak nincs. P. Didon, tán hogy megegyeztesse imigy forditja: „Használjunk fát, hogy őt elpusztitsuk.“

[2]) Az angol forditás tisztább, mint akár a Vulgata-beli, akár a Lutheré, u. m. „Azért, részeltettem őt a nagyokkal és hadd osztozzék az erősekkel.“

38. Elhadtam az én házamat, eleresztettem az én örökségemet. Lött nékem az én örökségem, mint az oroszlány az erdőben: ellenem szóllott, azért gyűlöltem őtet. (Jerem. 12, 7. 8.)

39. És most már kinyilatkoztatom az ő bolondságát az ő szeretőinek szemök előtt, és a férfiu ki nem szabaditja őt kezemből, és megszűnetem minden örömét, innepét. új hold innepét, szombattyát és minden innepies idejét. (Hos. 2, 10. 11.)

40. Ha pedig elfordulással elfordultok ti és a ti fiaitok, ... a templomot, melyet az én nevemnek szenteltem, elvetem szinem elől, és példabeszédül lészen Izráel és csúfságúl minden népeknek. És e ház például leszen: minden a ki által mégyen azon, elálmélkodik és süvölt. (1. Kir. 9. 6—8.)

41. Megnyitom példabeszédekben a számat, kezdettől fogva való titkos beszédeket szóllok. (Zsolt. 77, 2.)

Első tekintetre úgy látszik, hogy egy félelmes hadtest nyomul elénk Jézus istensége védelmére. Közelebbi vizsgálatra azonban a jő ki, hogy nagyobb a füstje. mint a tüze. A sereg nincs úgy szervezve hogy diadalt biztositson neki. E végett úgy kellene. hogy minden tagját azon egy szellem lelkesitse. És ez természetesen a lenne, hogy az idézetek minden czikke a Messiást állitaná elénk és egyszersmind a Jézusra alkalmazandóságát tűntetné ki. De biz' a nincs úgy.

Egy részök ugyanis oly általános tartalmu, hogy semmi különös vonatkozást nem tétet fel. Ilyen az 1. idézet, mely szerint Isten az Ábrahám maradékát megáldja, de oly általános formulában, melyet többek közt Izsák is használt, midőn Jákobot a bátyja rovására megáldja. Ilyen az Ésaiás fohászkodása is (id. 4.). „Egek harmatozzatok stb.“ Ilyen a Baruk nyilatkozata is (id. 11.), mely Jehováról mint a tudomány forrásáról s magáról a tudományról, azaz a bölcseségről szól. És hasonlók az id. 13. 18 19. 20. 24. 25. 35. 39. 40. számok alatt közlöttek.

Aztán vannak oly helyek, melyek a mondónak, mint bizonyos személynek körülményeit, testi vagy lelki állapotát rajzolják, s a melyekben jövendőre való vonatkozást csak beléjök lehet és szoktak olvasni. Pl. (id. 3.) Náthán leakarván beszélni a templom épitéséről Dávidot, azt mondja neki, hogy a fiára Salamonra bizta az Ur. Ilyenek többnyire a Zsoltárokból idézett helyek, jelesen a 21, 25, 27. sz alattiak.

A mi az állitólag Messiásra vonatkozó helyeket illeti, kezdetben vallott elveimhez hiven szükségesnek látom értelmezni a „Messiás“ fogalmát.

„Messiás“ a héber m e s i a c h görögösitése és „felkentet“ jelent: a forditása görögül c h r i s t o s, melyet magyarosan K r i s z t u s n a k irnak. A szó eredetileg nem tulajdonnév, hanem királyok, világi és papi fejedelmek jelzője; de használják magára is, mint főnevet. Tulajdonnévvé a Zsidó ország hanyatlása és összeromlása korában vált, a midőn az az eszme keletkezett, hogy Jehova oly embert támaszt, a ki Zsidó országot helyre állítja s rajta Jéhova nevében s vezérlete alatt uralkodni fog. Ilyes hit kifejezéseit látják az Ó-Testamentumban, nevezetesen az idézeteim 2. 3. 6. 7. 9. 10. 14. 15. 16. 17. 22. 27. 30. számai alatt közlött helyekben.

De hogy ezek, mint jövendőlések a Jézusra vonatkoznak-é, az más kérdés, melynek igenlő eldöntése az Ó- és Új-Testamentombeli bizonyos kifejezéseknek kisebb-nagyobb hasonlóságán, meg egymásra való hivatkozásán is alapúl.

Ámde nekem vannak némi kifogásaim az alap szilárd biztonsága ellen.

Egy az, hogy a személy Messiás az O Testamentomban nemcsak különböző, hanem ellenmondó vonásokkal is van jellemezve, úgy, hogy leirásait azon egy egyénre nem vonatkoztathatni és az valami más egyénnel való azonosithatását is gátolja. Ime! M i k é a s szerint (id. 6.): „Betlehem — — — te belőled származ ember, a ki uralkodó legyen Izraelben.“ Ezzel szemben halljuk Ésaiást (id. 16): „A megutáltatottat, a legutolsóbbat a férfiak közül, a fájdalmas férfiut és a nyomoruságtudót — — nem becsültük őtet.“ Már most mondja meg valaki, az „uralkodó Messiás“ vagy a megutált, nem becsült Messiás-é Jézus?

Továbbat, Ésaiásnál (id. 7.): „Kisded születik, — — — fejedelemsége a vállán, — — — neve Isten, erős — — —“; a zsoltárokban pedig nem egy helyt az illetőnek csak nyomoruságáról van szó, (pl. id. 18. 21. 25.) Melyik már az igaz?

Ismét, Ésaiás azt irja, (id. 14.) hogy a Messiás nem lészen szomorú, sem háborgó“; a Zsoltár ellenben a Messiás képében (id. 22.): „A szivem megháborodott, félelem és rettegés jöttek reám.“ Ismételjek-é az iméntihez hasonló kérdést? — Továbbá Ésaiás szerint a Messiás „személyt nem válogat“ (id.) „Máté Ev. pedig azt mondatja példabeszédben Jézussal, hogy sokak a hivatalosok, kevesek a választottak.“ Lehet amaz ennek előképe? — Megint Ésaiás szerint (id. 7.) „hivattatik az ő neve békeség fejedelmének“; holott Máténál igy szól Jézus: „Nem jöttem békeséget bocsátani e földre, hanem fegyvert.“ A békés Messiás, és a fegyverhordó Jézus nem lehetnek azon

egy egyén — Ésaiás szerint (id. 14.) — a Messiás emberek közzül választatik és mint ilyenbe öntetvén az Isten lelke felmagasztaltatik; a P. D. és a dogma Jézusa pedig Istenből lesz emberré és igy lealacsonyittatik. Mindezek ellentétek: ellentétek maga a messiás jellemzésében: ellentétek a messiás és Jézus jellemzésében.

Más oldalról azt is számba kell vennünk, mily czérnaszál vékonyságú olykor a sűrgetett hasonlóság. Pl. (id. 2.) Bálaám metaphorájának: „Csillag támad Jákóbból" alapul kell szolgálnia a Mágusok mondatának: „a Zsidók királya Csillagát láttuk napkeleten." „Tegyünk fát a kenyerökbe." (id. 20.) P. D. szerint, a ki azt is hozzá toldja ingyen: „hogy meghaljanak", a keresztfára vonatkozik. A Zakariás „30 ezüst pénzének (id. 23.) éppen annak kell lenni, a mit Judásnak fizettek Jézus elárultatásáért; holott csak a pénzösszeg egyezik, mert az esemény körülményei merőben mások. Ésaiás e szavaival (id. 26.) „meg nem nyitotta az ő száját", állítólag azt az eseményt beszéli el előre, a mit Máténál (26., 63) olvasunk; mert itt is a van irva, hogy: „Jézus .... hallgat vala." Az Ésaiás helye (id. 5.) és Máténál az 1. r. 23. verse egészen egyeznek, az igaz; de kell is, miután az utóbbi az előbbinek világos másolata. Csak az a bökkenő, hogy a Máté „szüze" szoros értelemben van véve, holott a próféta oly szóval él, mely egyszerüen csak leányt jelent. [1])

De lenne bármily nagy hasonlóság a jövendőlések és teljesedésökként szereplő események közt, két bökkenő van az ügyben.

Egyik az, hogy valahányszor az ó Testamentomban a Messias (Mesiách) név eléfordul, mindannyiszor a köznév értelmében van véve, és mint láttuk, amaz állított jövendőlések egyikében sem olvasni a Messias nevet. A görög fordításban a „mesiách" helyein mindenütt „christos" (Krisztus) van téve, miből a következik, hogy az Új Testamentomban „Krisztus" Messiást teszen, de nem a Zsidó ország hagyományos helyreállítóját, hanem közneveileg „felkentett" (felavatottat). A Messiás szót csupán csak János Evangéliomában leljük, de itt is Krisztusnak, mint az igaz Istent tanítónak értelmezve. [2])

[1]) Gesenius (Handvört. üb. d. Alten Testam) irja: „Der Begriff des Wortes ('almah) liegt lediglich in mannbaren Alter nicht in der unbeflechten Jungfrauschaft (wofür der Hebräer ein anderes Wort hat)" A görög szintúgy különbözteti meg a parthenost és neanist. A szóba vett helyeken az ó Testámentum görög fordításában neani-t, az Új Testamentumban parthenost olvasunk.

[2]) Jézus t. i. (J. F. 4. r.) a Samariai asszonynak szemére hányván, hogy a Samaritánusok bálványoknak is szolgálnak, arra inti, hogy az igaz Istent

Minden eddig valóból világos, hogy a jövendőlések és az új Testamentumban elbeszélt események s idézett mondatok közti kapocs felettébb laza.

Hátha még megfontoljuk, hogy midőn valamely esemény példázolását korábbi jövendöléseikében fellelik, az csak hozzávetés és reáfogás dolga és csak olyan, mint mikor a görög történelemben a pythiai orakulumra hivatkoznak; mint az a bizodalom, melylyel a rómaiak a Sybilla könyveitől kértek tanácsot; mint az, hogy a Nostradamus-féle jövendölésekben, azóta történt számos esemény példálózásait keresik és lelik. Azt is vegyük számba, hogy Jézusnak közetlen tanitványai irástudatlan, tanulatlan közemberek voltak, a kik az események látásakor és a mondások hallásakor bizonyára nem tudtak semmit arról, hogy az illető eseményt vagy mondást valamelyik próféta megjósolta.

A rámutatásokat — a jövendőlések idézéseit — az Uj Testamentomi könyvek későbbi tudós szerkesztőinek kell tehát tulajdonítnunk, a kik a hagyományos történeteket az irott jóslatokkal összeállították. Csakhogy kérdés, vajon azzal a mivelettel járó önkényesség nem ment-é nálok egy lépéssel tovább, t. i. hogy a jóslatok kedviért és hiteliért nem — mondjuk ki egyenesen — költöttek-é eseményeket a szerkesztők? Hogy az megtörténhetett, valószinüvé teszik egyfelől az olyak elbeszélése, milyen pl. az ördög kisértése, [1]) melyet hinni igenis, de elhinni nem lehet; másfelől az, hogy a rámutatás kifejezései nem csak ezek: „a mint irva vagyon," (a helynek megjelölésével, vagy a nélkül), és „bételjesedék a mi mondatott," hanem ez is: „hogy beteljesednék a mi mondva vala" [2]), t. i. mintha az esemény csak is azért történt vagy cselekedtetett volna, hogy igazoltasék a próféta. [3])

---

lélekben és igazságban kell imádni. Sőt biztatja, hogy a megtérés órája eljött. Mire az asszony azt feleli (Ján. 4. 25.): „Tudom, hogy eljő a Messiás, a ki Krisztusnak mondatik, és mikor eljő „meghirdet nekünk mindeneket." Erre Jézus azt viszonzá: „Én vagyok az, a ki veled szólok-" Sem ezen, sem más helyeken nem ismeri, vagy vallja magát ama hagyományos Messiásnak, Zsidó ország helyreállítójának.

[1]) Máté 4, 1–11. Luk. 4, 2—12. Márknál nincs hivatkozás a prófétára. János Evangéliomában merőben hiányzik a történet.

[2]) Máté 3, 15—27., 35. Márk. 14, 49. Luk. 11, 22—22, 37. Ján. 12, 38—13, 18—17, 12—18, 9—19, 54—36. (Az utolsó hely szóról-szóra: „ezek azért lőnek, hogy az irás bételjesednék." Az igealak az eredetiben: πληρωθῇ = beteljesedett legyen.)

[3]) I. Vilmos német császár a Lehnin = (Potsdam környékebeli falucska)-beli elpusztult zárdától származó apocryphus jósló könyvben azt a verset ol-

Azt hiszem elég világosan kitűnik a mondottakból, hogy a próféeziákból Jézus istensége megbizonyitása végett érveket gyártani csak oly fogásokkal lehet, melyeket a logika részint sophismáknak, részint paralogismusoknak nevez: mind a kettő magyarul álokoskodás, csak hogy az előbbi szántszándékos, az utóbbi önkéntelen.

Ha valaki eseményt, melyet az ő korabeliekből s tőle tudottakból következtetni nem lehet s ezektől merőben függetlennek látszik, megjövendöl és jóslata — netalán huzamos idő mulva — bételjesedik, azt történetnek (esetlegességnek) tulajdoníthatni. De midőn jóslatoknak azonegy tárgyra vonatkozó sora valósul, csudának tarthatni. És minthogy a megvitatott próféeziákról ilyet állítnak, engedjük meg nekik, s vegyünk alkalmat átmennünk feladatunk második részére, a csudák és csudatételek tárgyalására. Azonban előre is bevallom, hogy felolvasásomnak ebben a szakaszában nem szerző, hanem csak tudósító leszek és J. J. Rousseau véleményét fogom tolmácsolni, melylyel legnagyobbára egyetértek, de ő az ügyet ékesszólóbban adja elé, mint tőlem telnék.

Véleményét bizonyos levelekben leljük, melyekben „Egy savoyai segéd pap vallomásai“ czimű munkácskájában foglalt vallási nézeteit védi, elleneit és üldözőit czáfolja. Itt azt a kérdést teszi fel s felel is reá a következőkben: „Mi hasznok a csudáknak a kijelentés (revelatio) megbizonyitása ügyében?

Minthogy az emberek fajai oly különbözően szervezvék, azon érvek nem hathatnak egyformán mindnyájokra, kiváltképpen hit dolgában. A mi szembetünő igazságnak tetszik az egyiknek, azt egy másik még csak valószínűnek sem tartja: az egyikre esze sajátságánál fogva csak egy neme hat a bizonyitásoknak, a másikra egy merőben más neme. Néha ugyan mindnyájan megegyezhetnek azonegy dologban; de igen ritka, hogy azonos okokból egyeznének.

„Mikor hát Isten az embereknek egy kijelentést nyujt, melyet mindnyájok köteles elhinni, mindnyájok előtt jóknak látszó bizonyitmányokra kell hogy alapitsa, melyeknek következésképp szintoly különbözőknek kell lenni, a milyen a felfogása azoknak az embereknek, a kik elfogadják.

„Ennél az okoskodásnál fogva, mely nekem igazságosnak és egyszerünek tetszik, úgy lelték, hogy Isten az ő küldöttei bizomását

---

vasván: „Priscaque Lehnini surgunt et tecta Chorini“, ezt is jövendőlésnek vette „és hogy bételjesednék“, Versailesben 1871. jan. 18-án kelt rendeletével megparancsolta, hogy a kolostori hajdani templomot, perse protestansok számára újra épitsék.

(missio) különböző bélyegekkel látta el. melyeknél fogva megismerhesse azt a bizomást minden ember: kicsinyje és nagyja, okosa, és együgyüje, tudósa és tudatlana. A kinek elég fogékony az agyveleje, hogy mindazok a bélyegek összesen bényomást tehessenek reá, az kétségkivül szerencsés, de azokat sem szükség sajnálni, a kikre csak némelyikök tesz bényomást, csakhogy elég erős legyen őt elhitetni.

„A bélyegek legelsőjét, legfontosabbikát. a legbiztosabbikát a tanitmány (doctrina) természetéből hozni ki. t. i. hasznos, szép, szent, igaz, mélységes voltából és minden más tulajdonságából. melyek a legfőbb bölcseség és a legfőbb jóság parancsait birják hirdetni az embereknek. Ez a bélyeg, mint mondám, a legbiztosabb, legcsalhatatlanabb; magában oly bizonyitványt tartalmaz, mely minden mást feleslegessé teszen, de megállapítása (konstatálása) a legbajosabb is; hogy értessék, éreztessék, arra tanulmány, megfontolás. ismeretek, minden oldalról meghányás-vetés kellenek, melyeket csak tanult és okoskodni tudó bölcs emberekben kereshetni.

„A második bélyeg azoknak a jellemén nyugszik. kiket Isten az ő beszédének kijelentésére választott. szentségök, igazmondóságuk, igazságos voltuk. tiszta és feddhetetlen erkölcseik. eszök, elmésségek, tudásuk, eszélyességök, mindezek oly becsülést igénylő mutatók, melyeknek egyesülte, ha ellenkezővel nincs vegyülve, mellettök szóló teljes bizonyitmány és erősíti, hogy ők embereket meghaladó lények. Ez a béyeg hatja meg kiváltképpen a jó és őszinte embereket, a kik a hol igazságot (iustitia) látnak, ott mindenütt igazat (veritas) látnak és Isten szavát csak az erény szájából hallják. Ennek a bélyegnek is meg van a maga bizonyossága, de az sem lehetetlen, hogy csal, és éppen nem csuda, hogy egy ámitó reá szedi a becsületes embereket, sem az, hogy becsületes ember sugallásnak hitt szent buzgóságától elragadva, maga magát szedi rá. [1])

„Isten küldötteinek harmadik bélyege, a kiszivárgása (v. kifolyása) az isteni hatalomnak, mely a benne részesültek akarata szerint akaszthatja el vagy változtathatja meg a természet folyamatát. Ez a bélyeg kétségen kivül a legfényesebb, leghatásosabb, legtűntetőbb a három között, és magát rögtöni és érzékelhető foganataival jelölvén, a legkevesebb vizsgálást és vitatást látszik követelni: annálfogva ez a bélyeg ragadja meg kiváltképpen a népet, mint a mely húzamos okoskodásra, lassu és biztos figyelésre nem alkalmas és ér-

---

[1]) Körülbelől ily színben tünteti fel Jézust a magát philosophusnak követelő Renan, Jézus élete czímü hires művében.

zékeinek örökös rabszolgája. De éppen az teszi ezt a bélyeget kétes jelentésüvé, mint majd ki fogom mutatni: azonban, ha bényomást tesz azokra, a kiknek szánva van, mit bánják ők, vajon csupán látszatos-e vagy valódi. Ezt a különbséget nem birják tenni és igy kisül, hogy csak helyesen okoskodóknak lehet szilárd és biztos hitök; de az isteni jóság elnézéssel van a köznép gyarlóságai iránt és megenged neki való bizonyitmányokat is.

„Ezek a bélyegek a bizonyitmányai azok tekintélyének, a kikben felleljük; ezek az okai, hogy kötelesek vagyunk nekik hinni. Ha az megesett, bizomásuk igaz volta meg van állapítva: ők joggal és hatalommal járhatnak el, mint Isten küldöttei. A bizonyitmányok eszközül szolgálnak, a czél a tanitmányban vetett hit. Ha egyszer el van fogadva a tanitmány, a bizonyitmányok száma és válogatása feletti vetekedés merő haszontalanság és ha egyetlen egy közzülök elhitet, mást akarni velem elfogadtatni sikertelen törekvés. Legalább nevetséges lenne azt vitatni, hogy valaki nem hiszi a mit mond hogy hiszen, csak azért, hogy ő nem azokból az okokból hiszi, a mikből mi mondjuk hogy hisszük.

Ezek, azt hiszem, elvitázhatatlan elvek, menjünk az alkalmazásukra. „Én (Rousseau) kereszténynek vallom magamat, üldözőim azt mondják, hogy nem vagyok az. Hogy nem vagyok keresztény, azzal bizonyitják, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről. Azt meg, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről, azzal bizonyitják, hogy nem hiszem a csudatételeket.

„De hogy a következtetés helyes legyen, kettő közzül egyik valamelyik kivántatik meg: vagy az, hogy csupán csak a csudatételek szolgáljanak bizonyitmányul a kijelentésnek, vagy pedig az, hogy én a többieket sem tartom érvényeseknek.

Az utóbbi állítást, mint a fölebbiekben látszik, méltán tagadja Rousseau, a ki egy előbbi munkájára hivatkozik. Az előbbire pedig azt állítja, hogy a csudatételek nem csak nem egyedül való bizonyitmányai, hanem általában nem is bizonyitmányai a Kijelentésnek. És állítását imígy támogatja:

„Miképp engedhetném meg bizonyitmányúl azt, a mit Jézus maga sem tartott annak, sőt világosan el is útasított.

„Elsőben ő nem csudatételekkel, hanem prédikálással hirdette magát. Vetekedett már 12 éves korában a templomban a doktorokkal, hol kérdezve őket, hol bámulatra gerjesztve a maga feleletei bölcseségével. E volt működése kezdete, a mint nyilvánitá is anyjának és

Józsefnek. [1]) A vidéken, mielőtt bármi csudát tett volna, kezdé prédikálni a népeknek a mennyek országa eljöttét. [2]) És már tanitványokat gyüjtött volt, mikor még semmi jellel nem igazolta vala magát előttük; mert hiszen Kánában kezdett csudát tenni és „hivének benne az ő tanítványai." [3])

„Azután is többnyire csak különös alkalmakkor tett csudákat, melyekre nem igényelt nyilvános tanubizonyságot, czélja is annyira nem volt az ő hatalma fitogtatása, hogy valahányszor e végett kérték reá, mindig megtagadta teljesitését. Olvassák meg egész élte történelmét, hallgassák meg főképp saját nyilatkozatát: oly döntő az, hogy semmit sem fognak ellene szólhatni.

„Pályáján jókora nagyot haladott volt, mikor a doktorok (írástudók és farizeusok) látván, hogy ő egészen próféta módjára viselkedik köztük, jónak tarták jelt kérdeni tőle." [4])

Mit kell vala kegyetek véleménye szerint, hogy feleljen reá Jézus? — Jelt kértek tőlem? Ott van száz. Azt hiszik, úgy jöttem közitekbe Messiásnak hirdetni magamat, hogy ne kezdjek tanubizonyságokat szerezni magamnak, mintha arra akartalak volna kénszeríteni, hogy engem félreismerjetek és önkéntelen tévedjetek bennem? Dehogy! Kána, a százados, a bélpoklos, a vakok, az inaszakadtak, a kenyerek megsokasítása, egész Galilaea, egész Judaea mellettem tanuskodik. Azok az én jeleim. Mit teszitek magatokat, mintha nem látnátok?

„Ilyes felelet helyett, a mit nem adott, ime mit adott:

„A gonosz és parázna nemzetség jelt keres és jel nem adatik neki, hanem csak a Jónás próféta jele... És elhagyván őket, elmene. [5])

„Ime, miképp kárhoztatja a csudajelekbe való bőszülést és miképp bánik el azokkal, a kik olyakat kivánnak tőle. És az nem egyszer, hanem többször történik. Üldözőim rendszerében az igen igazságos (legitimus) kivánság vala, miért szídta le tehát Jézus, a kik kivánták?

„Aztán kinek higyünk inkább? Azoknak-é, a kik azt állítják, hogy ha Jézus csudatételeit a Kijelentést bizonyitó jeleknek nem tart-

---

[1]) Luk. Ev. 2, 46. 47. 49. — [2]) Mát. 4, 17.

[3]) Ján. Ev. 2, 11. — „Nem gondolhatom, hogy valaki Jézus bizomása nyilvános jelei közzé akarja számítani az ördög kisértését és a negyvennapi böjtölést. (R. jegyzése.)

[4]) Mát. 16, 1. — Márk. 8, 11.

[5]) Márk. 8. 12. — Mát. 16, 1—4.

juk, annyi mintha nem akarnánk semmit tudni a felől, vagy Jézusnak magának, a ki kimondja, hogy neki nincs adnivaló jele?"

Ezután azt a kérdést vitatja R. a művében, mit jelent az idézett szavakban a Jónás emlegetése? Azt állitja R., hogy más emlegetésekben kell értelmét keresni. u. m. „A Ninivébeliek feltámadnak az itéletben e nemzetséggel együtt és kárhoztatják ezt. mert ők penitencziát tartottak a Jónás prédikálására; és ime nagyobb van itt Jónásnál.[1] Szint ezt mondja Jézus Lukács ev. szerint is, megelőzve ezzel: „A Déli királyné (Sába) feltámad az itéletben e nemzetség férfiaival és kárhoztatja őket: mert ő eljött a földnek utolsó határairól a Salamon bölcseségét hallgatni és imé nagyobb vagyon itt Salamonnál."[2] Úgyhogy csak a prédikáló Jónáshoz hasonlítja magát Jézus a felhozott helyen és a hallgató Ninivébeliek s a hallani nem akaró Doktorok közti különbséget emeli ki. Aztán imígy folytatja R. az érvelését;

„Ellenfeleim azonban nem tágítnak és azt erősitik, hogy egy harmadik helynél[3] ama jelt Jézusnak feltámadására kell magyarázni. Tagadom s azt mondom, hogy legfölebb a halálára. Már pedig egy ember halála nem csuda; még az sem, hogy három nap nyugodván a földben, azután kiveszik onnan. Az idézett helyen egy betü sincs a feltámadásról. Egyébiránt mícsoda bizonyitvány volna az, hogy valaki még éltében oly jellel akarja tanusitani magát, a mely csak halála után fog megtörténhetni. Igy magyarázni, mondhatom, istentelenség.

„Mi több, utoljára is csak arra kell, mint legyőzhetetlen érüre mennünk, hogy a szóban forgó helyen mindjárt elől ki van mondva, kereken, hogy nem adatik jel; nem, éppen semmi sem. Ezzel hát az a harmadik hely sem ellenkezhetik. Akárhogy legyen azonban, Jézusnak saját tanuskodása szerint bizonyitva marad, hogy ha tett is életében csudát, nem tette bizomása jele gyanánt.

„Valahányszor a Zsidók afféle bizonyitmányokat sürgettek, mindig megvetéssel útasitotta el őket és soha sem méltóztatott kielégiteni kivánságokat. Ha jeleket és csudákat nem láttok,

[1]) Mát 12, 14.

[2]) Luk. ev. 11, 32.

[3]) „A mint Jónás a czethal hasában három nap és három éjjel volt, úgy lesz az ember fia a föld szivében három nap és három éjjel." Mát. 12, 40. — Bátor vagyok megjegyezni, hogy pénteken estétől vasárnap reggelig nem telhetett el három nap és három éjjel. Csak azt akarom vele kitűntetni, hogy az olyan példálózásokban nem veszik szorosan a részleteket és nem lehet minden közönséges vonásból hímet varrni. Br.

nem hisztek, igy szóla annak, a ki kérte, hogy gyógyitsa meg a fiát.[1]) Igy beszél-é az, a ki csudákat bizonyitmányokul akar szolgáltatni?

„Másszor meg mondák neki a Zsidók: Micsoda jelt cselekszel tehát te hogy lássuk és hidjük néked mit cselekszel?[2]) Erre sem meg nem piritja őket Jézus a kérdésökért, se nem tesz csudát, se nem oktatja az eddig tettek felől, hanem elégnek tartja feleletül azt, hogy az égi kenyérrel példálódzik, a mely felelet nem hogy új tanitványokat szerzett volna neki, hanem a voltak közül is sokan hátra állának és nem járának vele.[3]) Az odahagyás oly tömeges volt, hogy a Mester a tizenkettőtől is azt kérdé: Hát ti is elakartok-é menni?[4]) Ugy látszik nem akarta megmarasztani azokat, a kiket csak csudatételekkel tarthatott meg.

„A Zsidók égi jelt kértek. Igazuk volt a maguk nézete szerint. Az a jel, mely nekik a Messiás jövetelét bizonyitsa, nem lehetett eléggé szembetünő, eléggé döntő, minden gyanut eléggé elhárító, elég szemmel tanusitott; nekik csudatevő Messiás kellett. De Jézus azt mondá: „Nem úgy jő el az Isten országa, hogy valaki tudhassa.“[5]) Nem verseng, se nem kiált, se nem hallja senki az utczán az ő szavát.[6]) Mindez nem olyan nemü, mintha csudák mutogatása volna, nem is tűzte ő azt ki cselekvényeinek czélul és nem mívelte oly készületekkel, sem oly hatalmaskodással, a milyennel a végett kellett volna, hogy igazi jeleknek bizonyitsa: mert olyak gyanánt maga sem adta ki. Sőt a betegeknek, a kiket gyógyitott, az inaszakadtaknak a kiket lábra állitott, a vakoknak a kiket látókká tett, azt szokta mondani: Lássátok, hogy senki meg ne tudja,[7]) mintha félt volna attól, hogy híre legyen csudatevő erejének.

„Mindez természetesnek és világosnak fog látszani, ha meggondoljuk, hogy a Zsidók oly bizonyitmányt kivántak, a milyet Jézus nem akart nekik szolgáltatni. Az ő csudatételeinek a hit támasztása és erősitése nem hogy czélja lett volna, hanem ellenkezőleg a hitet követelte előre, mielőtt megtette volna a csudát. Hisz éppen hazájában tett igen keveset, mint az Evangélista mondja: az ő (hazafiai)

---

1) Ján. ev. 4, 48.
2) Ján. ev. 6, 30.
3) Ján. ev. 6, 67. — 4) U. o. 6, 68.
5) Luk. ev. 17, 20. — 6) Mát. 12, 19.
7) Márk 1, 44. — Mát. 8, 4. („Lásd, senkinek ne mond.“ [Káldi.])

hitlenségek miatt.[1] Hogy hogy? Hisz éppen hitlenségök miatt kellett volna, hogy meggyőzze őket a csudákkal, ha a lett volna a czélja velök! ámde nem a volt. Csudái csupán csak jóság, irgalmasság, jótékonyság mivei voltak, melyeket Jézus barátjai és bennehivők kedviért cselekedett; és az ilyekről mondá, hogy bizonyságot tesznek felőle.[2] Cselekedetei inkább jelölték azt, hogy hatalmában van jót tenni, sem mint azt, hogy bámitni akarna, azok inkább erények — mint maga is nevezé[3]) — mint csudák voltak.

„Tehát maga a szt. Irás tanusága szerint, Jézus bizomásában a hitre nem oly szükséges jelek a csudák, hogy nálok nélkül is ne lehetnének hivők. Mi meg lévén mutatva, most már azt mutatom meg, — irja R. — hogy a csudák nem szolgáltathatnak csalhatatlan és az emberektől megitélhető jelt.

„A csuda egy különös tény, az isteni hatalomnak közetlen cselekménye, a természet rendének érzékelhető megváltoztatása és látnivaló kivétel a természet törvényei alól.

Az igy értelmezett fogalom — folytatja R. — két kérdést tol elénk. 1. Tehet-é Isten csudát. 2. Akar-é tenni. Az elsőbbre ha ki azt felelné, hogy „nem“ tébolydába kellene — azt mondja — zárni. A másodikra pedig ki merné biztatni magát, hogy elméletileg megtudna felelni? Tehát csak a tényekből kellene eldöntenie, de az lehetetlen. Mert ha valaki azzal állana elé, hogy ő csudát látott, hinne-é valaki a szavának? R. azt mondja, hogy ő nem, ha ezeren állitnák is. És hitetlenségét imígy igazolja:

„Minthogy egy csuda kivétel a természet törvényei alól, hogy annak itélhessük, ismernünk kell azokat a törvényeket és hogy biztosan itélhessük annak, mindnyájokat kell ismernünk. Mert csak egy is, melyet nem ismernénk, a látók előtt ismeretlen esetekben megváltoztathatná az ismertek hatását. Tehát a ki azt állitja, hogy e vagy ama tény csuda, azzal azt is állitja, hogy ő a természetnek minden törvényét ismeri és tudja, hogy az a tény kivétel alóluk!

„Ha ki azzal kérkedik, hogy csudákat tesz, csak annyit lehet neki megengedni, hogy nagyon rendkivüli dolgokat visz véghez. De tagadja-é valaki, hogy történnek rendkivüli dolgok a világon?“

E helyt R. egy rakás physikai, kimiai stb. jelenséget beszél el, melyeket újabbakkal, meg aztán fakirok, spiritisták, médiumok, hyp-

---

[1]) Mát. 13, 58.

[2]) Ján. ev. 10, 25.

[3]) 161. α U. o. 2, 32, 33.

notisták mutatványaival tetemesen megszaporithatni, és mindnyájokból az a végtanuság, hogy a ki azokat az inkább vagy kevésbé hitelesitett tényeket kimagyarázni nem birja, a természet rendjével ellenkezőknek, tehát csudáknak tartja."

„Minden eddigiekből azt következtetem, hogy a legjobban tanusitott tények, ha minden körülményeikkel egyetemben meg is engedjük, nem bizonyítanak semmit. A természettörvények mezején történő s valószinüen történendő folytonos felfedezések, az iparnak mult, jelen és jövendő haladása, a lehetőség rovata határain untalan tágitanak, úgy hogy mi azokat a határokat nem ismerjük. Már pedig a csudának, hogy valójában az legyen, azokon túl kell hágni. Szóval, legyenek, ne legyenek csudák, a bölcs egy tényről sem bizonyosodhatik meg, hogy az-é vagy nem az!

„De látok még egy lehetetlenséget. Engedjük meg, hogy vannak igazi csudatételek; mit használ ha hamisak is vannak? Hogy kegyes füleket ne sértsek, más kifejezést választok s az utóbbiakat szemfényvesztéseknek (prestige) nevezem. Csak ne feledjük, hogy szemfényvesztést csudától nem lehet megkülönböztetni.

„Az előbbieket azon tekintély tanusitja, a mely az utóbbiakat és azon tekintély bizonyitja azt is, hogy egyikök látszata nem különbözik a másikokétől. Honnan tudni hát, melyik másik? És mit bizonyithat a csuda, ha az, a ki látja, a dologból vett biztos jelnél fogva nem birja megkülönböztetni. Isten dolga-é vagy az ördögé? Egy második csuda kellene arra, hogy az elsőt tanusitsa.

„Midőn Áron elvetette Faraó előtt a veszszejét és kigyóvá változott, az Egyiptomi bűbájosak is elvetették a vesszeiket s ezek is kigyókká változtak. A szt. Irás semmi különbséget nem tesz a két rendbeli látszat közt. Igaz, hogy az Áron kigyója elnyelé a bűbájosokét, de abból Faraó csak azt következtethette, hogy Áron jobban érti a mesterségét, mint az Égyiptomiak.

Több ily példát is hoz fel R. hasonló következtetésekkel és végre magára Jézusra hivatkozik, mint a ki (Máté 24, 24. szerint)[1]) világosan kimondja, hogy „támadnak hamis krisztusok és hamis próféták, és nagy jeleket és nagy csudákat tesznek, úgy hogy tévelygésbe vitessenek még a választottak is." Semmi kétség tehát utóvégre abban, hogy az igaz és hamis jeleket magukra mint tényeket egymástól megkülönböztetni nem lehet. Ha bizonyitnak, egyformán bizonyitmányai az igaz és hamis tudománynak, de külön egyiknek sem.

---

[1]) Igy Márk. 13, 22. is.

Tehát sem proféczia sem csuda Jézusnak istenvoltát nem bizonyitván, mindent összevéve e tanitmány pártolói akár közetlen, akár közbenjáró, akár egyenes, akár oldalas okoskodása a vitatott állitás igazsága felől csak azt győzheti meg, a ki már előre elfogulva hiszi. Mi pedig, el nem fogultak, a józan okosság szavára hajtva kötelesek vagyunk a szóba vett két állitás közül azt vallani, hogy „Jézus nem isten!“

De van még egy oldala a dolognak, melyre hallgatóimat figyeltetnem kell. Mind a görög, mind a brahman mythologiában, melyek bármely nevetségeseknek és mások előtt kárhozatosaknak láttassanak, nagyon sokáig szolgáltak és részint szolgálnak hitvallásul emberek millióinak és így az emberi nem erkölcsi mivelődésében eléggé nem méltányolható fontos fokozat képét viselik, nem egy példáját olvassuk annak, hogy egy vagy más Isten emberi alakot öltött s ebben élt egy ideig a földön.[1] Ennek az átváltozásnak az indusok theologiája avatára (alászállás) külön nevet adott. Az alászállás gyakran felsőbb hatalom parancsára és többnyire büntetés gyanánt történt és degradálás, lealázás, alacsonyitás volt. Ezt a mellékfogalmat a keresztény avatará-tól nem lehet eltávoztatni s azok, a kik Krisztus eredeti istenségét állitják, nem is birják semmi csürés csavarással eltávoztatni; a mi felfogásunk pedig közeledni sem engedi. Mi azt gondoljuk, hogy egy Isten küldötte, egy erkölcsileg tökélyes, egy tökélyes erkölcsöt, Isten országát hirdető és tanitmányáért üldözést, kinzást, halált szenvedett ember buzgóbb hálát, mélyebb tiszteletet érdemel, igényel, élvez egész az imádás határáig (usque ad aras) mint egy deválvált, s az egész emberfaj büneivel terhelt isten! És ha mi a keresztény vallás szerzőjét az elsőbb s nem eme második jellemében tiszteljük, minden esetben Krisztust tiszteljük és tanitmányait hive, követve, vallva, az ő nevéről éppen oly jogosan nevezhetjük magunkat christianusoknak, szabadon magyarositva, keresztényeknek, mint (kőhöz legyen mérve) a kantianerek nevezik magukat a critikus philosophuséról.

Ha a többi felekezetek nem akarják megengedni, lelkök rajta. Csak azt jegyzem meg, hogy a római katholikusok, ha teszik, legalább következetesek, de az úgynevezett protestánsok, elvök megtagadása nélkül nem mondhatják fel az atyafiságot az unitáriusoknak.

Dr. Brassai Sámuel.

---

[1]) Példák Apolló, Krsna, Visnu.

MAGYAR ÉS ANGOL-AMERIKAI UNITÁRIUS ÉRINTKEZÉSEK E' SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

A „Keresztény Magvető" keretébe — úgy vélem — beillik, s most épen actualis érdekü e czikk tárgya.

Minő viszony van a mi kis számu magyar népünk és a világ két leghatalmasabb nemzetének unitáriusai között? melyiknek kezdeményezése az.? mióta áll fenn s mily okok és eszközök fejlesztették oda, a hol ma van? szóval: mindkét világrészbeli unitáriusok érintkezései történetének ismerése kivánatos azért, hogy a jelennek tájékozást, a jövő fejlődésnek biztosabb irányt s a lassan, de folyvást terjedő hitvallás követőinek és barátainak, túl és innen az Oczeánon önbizalmat, bátoritást és erőt adjon. A magyar unitáriusok történetének derék részét Kolozsvár Történeté-ben s Dávid Ferencz Emlékében, valamint számos más dolgozataimban megirtam; a magyar-lengyel unitáriusok XVI—XVII—XVIII. századi érintkezéseit a Magyar Történelmi Társulat egyik tavaszi havi ülésén felolvastam s az nem sokára szintén meg fog a *Századok*-ban jelenni. Engedje meg a tisztelt Szerkesztőség, hogy az angol-amerikai-magyar viszony első időszaki története becses folyóiratukban megjelenhessék. Az ujabb kort aztán irják meg uj emberek, uj modorban, nálamnál jobb sikerrel.

Az angol-amerikai unitáriusok hozzánk való rokonszenve és minket támogatása a kölcsönös érintkezést a megismerés után 30 év mulva követte. Ez a legjobb időben érlelődött ténynyé. A mult század elején, 1713. erdélyi udvari alkancellár és referendárius, Kászoni Bornemisza János titkos előterjesztésében III. Károly királynak és erdélyi fejedelemnek azt tanácsolta: „hogy az unitáriusok Erdélyben már annyira meg vannak fogyva és gyöngülve, egyházi javaik, templomaik és iskoláik elvétele, átállás, közhivatalokból kizáratás, elszegényülés által, hogy e rendszer következetes fentartása mellett rövid időn teljes kiirtásuk lehetséges és remélhető. A király e czélt valósíthatja — irá a kanczellár, — mert nekik immár főuraik nincsenek, a bárói s grófi rangra s fényes országos hivatalokra emelt nagy

nemzetségek mind katholikus avagy reformált hitre tértek, maga az unitáriusság zöme, a székelység, jobbadán a kis birtokuak közé tartozik és szegény: belső ellentállástól tehát bármily szigoru rendszabályok alkalmazásával nem lehet tartani. Külföldön nincs pártfogójuk, s vallásuk iránt rokonszenv, mert egy országban sincsenek hiveik, fejedelmek és törvények őket nem védik." [1])

Az alkanczellárral az erdélyi katholikus püspök is egyező nézeten volt s igy az uralkodó meghallgatta és követte a rettenetes tanácsot.

És e rendszer: az unitáriusok nyilvános üldözése, elnyomása, elszegényítése és kiirtása folytattatott következetesen s kimélet nélkül mindaddig, mig II. József császár és az 1791—2-ki erdélyi országgyűlés azt meg nem szüntette, s az unitáriusok emberi és polgári jogát visszaadva, vallásuknak a többi bevett vallásokkal, az unitárius honpolgároknak más honpolgárokkal teljes egyenjoguságát az ország köztörvényeiben és alkotmánya által nem biztositotta.

I.

ANGOL KEZDEMÉNYEZÉS.

Az igy megjavult vallási és politikai intézkedések védelme alatt az erdélyi unitáriusok az életre ismét mintegy fölvillanyozva, munkához láttak, egy század alatt kapott sebeik gyógyulni kezdettek, s új reményekkel, önfentartásuk új terveivel mentek át a XIX-ik századba, melynek harmadik évtizede első évében az erdélyi magyar és angol unitáriusok érintkezése kezdődött. Okot rá az angol unitáriusok két nagy tekintélyü férfiának neve és tekintélye alatt az Erdélyben élő unitáriusok kolozsvári főtanodájában theologiát tanitó tanárához [2]) nyomtatásban megküldött vallásos füzetke adott, melynek ez volt czime: „Az Angliában élő unitáriusok hittörténetének és jelen állapotá-

---

[1]) Keresztény Magvető. 1875. X. köt. 399. l.

[2]) Czimezve igy volt: Transsylvanie Pays Paris, par Vienne.

A. Mons. le Professeur au Theologie à l'Université des Sociniens. Autrich, à Clausenburg. [Kolozsvár.]

Azon példány alatt, melyből Uzoni F. István dolgozott, ez volt irva: Ao. 1821. die 12-a Sept. acceptae. Az én példányomon, a mit Krizátó kaptam, a Fox névnek John Bowring-éval fölcserélésén kivül kézzel irva egyéb semmi sem volt.

nak rövid Előadása. Nyomatott Londonban, ápril 30, 1821. Taylor Ricard és Arthur betüivel.“ [1])

A kis füzetben kezdettől végig egy folyamatban, részekre osztás nélkül van az előadás megtéve, én nyilván feltünő különböző tartalma szerint ismertetem meg. Első a bevezető általános rész.

a) Az angol unitáriusok hitvallása.

Azon tiszteletreméltó nagy férfiak — igy kezdődik a füzet — a kik a reformatio fáklyáját elől vitték, kivált e két elvet igyekeztek mindenek felett világosan megmagyarázni és megszilárditni: hogy a szentirás egyedüli szabályozója a hitnek és cselekedeteknek, és hogy minden embernek legszentebb és meg nem változtatható joga, hogy ezek felől maga alkosson magának itéletet. E két elvből indulva ki, sok romlottságot és tévedést téptek ki gyökerestől, melyekkel a keresztyénység egyszerüsége és szépsége már rég elformátlanittatott volt. E férfiakat vevén maga elé példányképűl, s nyomaikon járni igyekezve, de nem úgy, hogy nekik maguknak is tovább menni szabad ne legyen, azon társulat, melyről itt szó van, maga alkotta meg a maga hitét és istentiszteletét.

Az okosság törvényszerü jogát az Isten igéje magyarázásában az unitáriusok különösen követelik, de ezt nem teszik elébe a kijelentésnek, a mi pedig gyakran szemökre vettetett; mert mindkettő Istentől eredvén, valódi ellentét közöttük nem támadhat, bárha az nem érti meg mindig, a mit ez tanit. Az okosság teendője, hogy a kijelentés bizonyitékai felett birálatot tartson, a szentirás igaz és kétes igazságu tételeit megkülönböztesse, s a valódiak értelméről itéletet hozzon. A mit az Istentől kijelentettnek ismernek meg, azt a legnagyobb tisztelettel fogadják, s a kegyesség és szeretet kötelességén kivül semmit szentebbnek nem tartnak, mint azt, hogy azon

---

[1]) A latin czim: Unitariorum in Anglia Fidei, Historiae et Status paeesentis brevis Expositio. Végén e figyelmeztetés volt: Literae talem monitionem complectentes inscribantur:

Rev. W. I. Fox, Dalston, near London, *)

vel: Rev. R. Aspland, Hackney, near London.

Londini, Pridie Kal. Maj. MDCCCXXI. Typis Ricardi et Arthur Taylor. 8. 1—13. l.

*) Az én példányomban Fox helyett „John Bowring Esq. Wallrock Building, London“ állott, azért, mert később ő volt az angol unitárius társulat titkára. A magyarnak önzetlen barátja volt nemrég bekövetkezett haláláig, classikus költőinket jeles forditásban ismertette meg nemzetével.

igazságokat, melyeket a szentirásból, annak szorgalmas megvizsgálása után meritettek, nyilván és állhatatosan, de szerényen védelmezzék.

Az unitáriusok Isten felőli hitének összesége ez [1]): „Egy az Isten, és az Isten Szeretet.“ A mint nevök is mondja, az igaz, egész és tulajdon értelemben vett egységet állitják: itéletök felőle az, hogy lénye, személye és állata [Substantia] egy. A természet részeinek egymásközti egyezése, a mindenség szerzőjét tanácsára nézve nagynak, munkáiban soknak mutatja. Ez értelmet nemcsak a zsidó és keresztény szentirások nyilván megerősitik, de azt, mint a tiszta vallás forrását és eredetét és legfontosabbat, az embereknek szivökre kötik. Mózes és Krisztus egy értelemben mondják minden parancsolatok közt elsőnek ezt: „Halljad Izrael! a mi urunk, Istenünk egy úr“, és „Szeressed a te uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből.“ Ez az első parancsolat. Ez értelemhez hiven, az unitáriusok az Istennek többségéről való minden ismeretet, mint az Isten igéjével ellenkezőt, helytelennek tartnak. A szent iratokban sem a Háromság szót, sem e dogmának semmi kifejezését nem találják. Ellenkezőleg azokból azt veszik ki, hogy: „az Atya nagyobb a fiunál“, s a Szent Lélek nem önálló személy, de Istennek hatalmi nyilatkozása vagy általa adott ajándék. Minden tökélyt Istennek tulajdonitván, mint minden felség és jóakarat tulajdonosát, Őt kárs nélkül imádják; s bár igaz, hogy a szent irók, a gonosz okáról, mint valami gonosz szellemről vagyis az ördögről olykor szóltak: de azt nem akarják hinni, hogy a gonosz szellem a hatalomért és uralkodásért Istennel vetélkedjék, annak végzését megváltoztassa s a világ bármely részét hatalma alá kerithesse. Ezek felett áll az a mondás: „hogy az Isten irgalma minden más munkái felett van“, és ez egészen ellenkezik azok értelmével, a kik azt hiszik, hogy Isten az emberi nem nagy részét gonoszságra és örök nyomorra rendelte el az ő visszavonhatatlan végzésével. Minthogy „a bűn gonoszság, az igazság egyenesség“; minthogy jogi parancs az, hogy minden igazságot gyakorló embernek igaznak kell lenni, a léleknek, mely vétkezik, meg sell halni, s minthogy mindenki köteles a maga terhét elhordozni: ezért az unitáriusok nem hiszik, hogy a bűn az igazaknak, az igazság a bűnösöknek számittassék be a mi sem a természet törvényével, sem a polgári törvényekkel, sem a szent irásokkal meg nem egyez-

[1]) E pont a budapesti unitárius templom fölszentelése ünnepélyére irt „Emlékirat“ 13—14 lapján ismertetve van; de azt hiszem, nem fölösleges a „Keresztény Magvető“-ben ez értekezést csonkitatlanul adni. A két közönség, mely amazt és ezt olvassa, egyébiránt is különbözik egymástól. — Iró.

tethető. Ők azt hiszik, hogy az Atya nevet nem ugy kell venni, mint metaphysikai megkülönböztetést, és közötte s más személyek között való megosztozást, de más nemesebb értelemben, t. i. hogy az a közte és fia, az ő keze mive közt levő viszonyt s emberiség iránti jóakaratát világosan mutassa, s csak az egyetlen Istent jelölje meg, mint az emberek imádására egyedül méltót. Krisztus, a mi Urunk pedig Istennek e nevezetet tulajdonitja az isteni természet méltóságosabbá tétele és az ő tanitványainak az ő hirtelen eltávozása miatti vigasztalása végett. Hogy ő és tanitványai Istennek fiai, szavai bizonyitják.

Az unitáriusok e felett hiszik: „hogy a Názáretbeli Jézus, Krisztus", „az élő Istennek fia", s „hogy ő az emberi nemből származó atyjafiaihoz mindenben hasonlóvá tétetett"; de minden mocsoktól tiszta élete, ritka jótéteménye, teljesitett tiszteinek fontossága, kiállott szenvedéseinek keserves volta, végre azon fényes név tekintetéért, a mit Isten neki adott, a legfőbb tiszteletre és becsülésre méltó.

Az unitáriusok hite szerint a szentirásokban a Krisztus az igaz Istentől nyilván megkülönböztetik; mert az Isten az Atya, a ki küld, ad, fölken, megszentel, megjutalmaz; a Krisztus pedig, a ki küldetik, a ki vesz, fölkenetik, megszenteltetik, megjutalmaztatik; mégis ugy itélik, hogy ez egy az Istennel a kölcsönös akarat és tanács egyessége által, szintugy, mint nekünk is illik egynek lennünk vele és Istennel. A mint a világ gonoszsága oka volt a Megtartó űldöztetésének és halálának: ugy szenvedései — melyek az általa tanitott igazságokat megerősitették, példáját tökéletessé tették, az evangeliumnak az egész világon elterjedését eszközölték, s halottaiból föltámadása a mi feltámadásunknak is zálogává lett — nagy ösztönül szolgálnak a bűn eltávoztatására s az igazság tiszteletben tartására. Az unitáriusok ez értelemben vélik veendőnek a szentirás eme szavait: „Meghalt a mi bűneinkért", és „Az ő vére megtisztit minden bűntől." Az unitáriusok meg vannak arról teljesen győződve, hogy az üdvösségre nem szükségesek homályos és titokszerü [mystikus] hitformák [Symbolum]. Pál igy szól: „Ha száddal vallást teszel az Ur Jézusról, és hiszed szivedben, hogy Isten őt a halálból feltámasztotta, üdvezülsz." Az Isten igéje által megmutatott szerény, de állandó reményök is van az iránt, hogy irgalmasságánál fogva, őszinte engedelmességöket elfogadja, s az igaz megbánóknak minden fogyatkozását megbocsátja. Ezenkivül az unitáriusok ugy vélekednek, hogy a gonoszoknak bűneikhez mért büntetése meg lesz: „a kinek sok adatott, attól sok kivántatik," a bűn mértéke szerint kisebb-nagyobb büntetését min-

denki elveszi. Minthogy a bölcs törvényhozó is a büntetést nem anynyira a megbosszulásért, mint a megjavulás végett szabja, s nemcsak a köztársaság javára, de a bűnösök megjavitására is törekszik: az unitáriusok is többnyire meg vannak arról győződve, hogy Isten uralkodása is olyan, hogy nem akarja: „hogy senki elvesszen, de hogy mindeneket bűnbocsátó kegyelmébe fogadjon."

b) Az angol unitáriusok istentisztelete.

Az unitáriusok isteni tiszteletét főleg egyszerüsége ajánlja; a szertartások különbözését egyházaikban szivesen elnézik; kivivott szabadságukat mindenkivel megosztják, megemlékezvén ama parancsra: „a hitben gyöngék ügyét fölvegyétek, s gondolataitokat ne forditsátok mások itélgetésére és vetélkedésre"; kell: „hogy mindenki a maga értelmében bizonyos legyen." Ezért inkább a szeretetet tartják egyetértésök kötelékének, mint a hitet, szerencséseknek érzik magukat, s atyjokfiaként fogadnak minden jó embert, a ki velök egy hitet akar vallani: „Nekünk egy Istenünk van, az Atya, a kitől mindenek, s mi ő benne, és egy Ur Jézus Krisztusunk, a ki által mindenek és mi is általa."

c) Az angol unitáriusok története.

Az angol unitáriusok történetét nem könnyü kezdetétől fogva kinyomozni. Mégis bizonyos, hogy az emberi értelem az álomból, melybe annyi századok sötétsége által elvolt temetve, hirtelen fölébredve, az igazság nyomozására hamar gondot kezdett forditni. A XV. század közepén Peacock Reginald, asaph-i és cicester-i püspök, a ki az erkölcsök és hit reformálásának sürgetője volt, látszik, hogy számbavette azon érveket, a miket a későbbi századok kritikusai, nem csak a Krisztus Istensége ellen, de az ő születésének ama csodás előadása ellen is felhoztak, a mi Máté evangeliuma első fejezetében foglaltatik. Püspöki állásáról elüzetett, s a mint a hir mondja, állhatatossága nem mentette meg őt, hogy azon roszak által el ne boritassék, a melyeknek becsületességeért áldozatává lett.

VIII. Henrik király tisztátlan és tilos bujaszerelme a XVI-ik század kezdetén az anglikán egyházat elszakitotta Rómától. Ez elszakitás, mint a mely nem annyiban az igazság keresése által, mint inkább erőhatalommal vitetett végbe, Angliában sokkal kevesebbé tökéletes és bevégzett, mint a reformált hitet valló más országokban. Az egyház fejévé a király lett, uj hitformák szabattak meg; de nem

kevesen voltak, a kiknek mind lelkök állhatatosabb volt, hogy sem véleményeiket a zsarnok intésére most fölvegyék, majd letegyék, mind a szent irásokban és egyházi történetekben való jártasságuk mélyebb, mint hogy önkényü tetszését elfogadják. Midőn a hierarchia VIII. Henrik, VI. Edwárd és Erzsébet királyné uralkodása alatt erejét megszilárditotta, a Háromság hittanától idegenkedők sokan föláldoztattak; évkönyvünkben sokak neve jő elé, a kik csak az Atya Istent akarván imádni, végső büntetésöket lángok között vették el. Nevezetes a Bocher Joanna esete, a kinek kivégeztetése elrendelését Crammer érsek — a ki Mária királnyé korában, a reformatió iránt vonzalmat tanusitott s azért a pápisták kegyetlenségét tapasztalta is — a szeretetreméltó VI. Edwárd ifju királytól csikarta ki, s az szemei könyezése közt mondotta az érseknek: „E dologban egészen a te itéletedhez alkalmazkodom, neked kell e tettért Isten előtt számolnod.“ E jeles hölgy az egyszerü Istenegység hittanát fogadta el, az akkor nem régen angolul kiadott szent irásokat olvasva. Ez uj tudomány oly hirtelen terjedt el, hogy elnyomására sok és hosszas üldözés kezdődött. Legate Bertalannak, a ki I. Jakab idejében (1611.) hiteért megöletett, engesztelhetetlen ellenfelétől bizonyitvány maradt fenn élete és erkölcsei feddhetetlenségéről. Ennek és mások kegyessége és végnapjaikban hősi bátorsága, a nézők lelkét ugy meghatották, hogy később eszélyesebbnek látszott az Isten egységének állitói ellen másképen kegyetlenkedni, hogy t i. börtönükbe bezárva, titokban veszszenek el. S bár ezek erényeiről és bántalmaztatásaikról emberi följegyzés nem szól, Isten ujja emléköket halhatatlan betükkel tette megszenteltté, s neveiket az élet könyvébe a legfényesebben fölrajzolta.

Az anglikán egyháztól különbözőleg gondolkodók (Dissentientes) rövid diadala I. Károly halála után többnyire a vallásszabadság javára volt, de az unitáriusoknak azzal élni nem engedtetett meg. Biddle János, az erényeiért követésre méltó férfi, a ki egy kis unitárius gyülekezetet a maga házában gyüjtött össze, a presbyteri hitvallásu theologusok gyülölsége miatt nagy életveszélybe jutott, s miután II. Károly ősei királyi székét visszanyerte, a börtönben halt el. Azon nevezetes fordulata a közdolgoknak (Revolutio) mely III. Vilmost a királyi méltóságra emelte, a protestáns vallás alapjait megszilárditotta, a senatus türelmi engedélyét, mely azon időben szabadelvünek tartatott, minden különbözőleg gondolkozókra kiterjesztette, de az unitáriusok névszerint kizárattak belőle, sőt kevés idő mulva mostohábban is bántak velök, mert a törvény, mely aztán, 1813. végre eltöröltetett, büntetést, fogságot és

számkivetést szabott mindazokra, a kik a Háromság bármelyik személye Istenségét tagadták. A XVII. század vége felé az Atya Isten egy Istenségét állitók között különösen két név tündökölt: Locke Jánosé, a türelem és polgári szabadság buzgó védőjéé, a ki szerencsésen munkálkodott nemcsak az emberi ész természete és müvei előadásában, de az okosságnak az Isten igéje magyarázásánál törvényes jogába visszahelyezésében is. A szent irások helyesebb előadására nagy befolyással voltak ezen könyvei: A keresztényság észszerüsége („The Reasonableness of Christianity") és Jegyzések Szent Pál leveleire („Notes on St. Paul's Epistles.") A másik név Firmin Tamás londoni gazdag polgáré, a szegények bőkezü felsegitőjéé, a mint ezt az ő pártfogása által nagymérvben gyarapitott több virágzó intézmény tanusitja. Az Isten egységéről azon időben is kemény vita folyt, s a jeles férfi segitséggel volt sok oly tudós előadás és védelem kinyomatására és kiosztására, melyek az unitárius értekezések gyüjteményeiben ma is — annyi ujabb megjelent müvek után — megérdemlett becsületben tartva, olvastatnak. Firmin Tamás és amaz időbeli unitáriusok közül legtöbben az anglikán egyház kötelékében maradtak, s ámbár nem a mi feladatunk a különben legjobb férfiakat megitélni, mégis igen sajnáljuk, hogy ez által az ő Istenegység felőli bizonyságtételök sulyából sokat vesztett.

Kezdettől fogva a XVIII. század végéig az anglikán egyházban nagy számu oly theologus volt, a kik remélték, hogy a nyilvános hit formáiban (Symbolum) való ujitás (Reformatio) nem nehezen végre lesz hajtható: s bárha az egyházból nem léptek ki, de mivel azon hitformákat, melyeket közhivatalok elnyerhetése végett alá kellett irni, ismételt aláirásukkal megerősitni nem akarták, magasb tisztességre juthatásra maguk előtt az útat elzárták. S ezek a maguk tetszése szerint minden alkalmatlanság nélkül éltek. 1710-ben azonban Whiston Vilmos, a ki nagy tudományáról, kegyességéről és egyenességéről volt hires férfi, az Istenegység tanának védelmezéseért a cambridge-i egyetemen birt mathematikai tanári tisztétől megfosztatott s a Collegiumból kiüzetett. Clarke Sámuel Háromságról irt tudós könyve sokak szemét és elméjét magára vonta, és az anglikán egyház számos követőinek elméjét az ő hitformáinak megbirálására inditotta. Ő az isteni tiszteletet vizsgálat alá vette s az Atyán kivül bárkit illethető minden imádást visszautasitott. Ez idő óta némely unitárius társaságok mind Angliában, mind Észak-Amerikában, az ő általa megigazitott liturgiával éltek, benne nehány kisebb mó-

dositást téve. Ez időben virágzott unitáriusok közül sehogy sem hagyandó ki Newton Izsák, a híres philosophus, a ki őszinte és alázatos keresztény volt, a szentirásnak szorgalmas olvasója; ő az Isten egységét állhatatosan vallotta és a János I. levele (I. r.) 4. versében foglalt fattyu záradékkal szemben, hasznos értekezésében védelmezte. 1771. nagyobbára az anglikán papság közül társaság alakult, mely a senatushoz többször járult azon könyörgéssel, hogy az egyházi symbolicus könyvek aláirása eltörlésével, legyen nekik szabad másokat felvenni helyettök, a mivel semmi mást nem kivánnak bebizonyitni, mint azt, hogy ők a szent irásokban hisznek. E reménytől elejtetvén, azon idő óta az anglikán egyházból és egyetemekről sok unitárius eltávozott. [1]) Ezek közt nevöket a többiek felett emlékezetessé tették Wakefield, Jebb, Evanson és Disney, kik közül az első tudománya és elméje ajándékai által egész Európában ismeretes.

Különösen magára vonta az emberek elméjét Lindsey Theophil eltávozása, a ki az igazság iránti szeretetétől indittatva, a legmagasb tisztességet, a mire reménye volt, megvetve, szükölködésnek tette ki magát, s ha a körülmények úgy kivánták volna, még nagyobbat ki-

[1]) Az anglikán egyetemek Háromságot aláiró férfiaitól, a kiket nagy iskolai és egyházi javadalmak kötnek le, nem kivánhatni, hogy közülök sokan foglalkozzanak az unitárius vallás nyomozásával, de a cambridge-iek között mégis voltak ilyenek. Ezek közül tüntek ki azon férfiak, a kik az ő tudományukért és erkölcseik tisztaságáért mindig tiszteletben fognak maradni, ilyenek: Tyrwhitt Róbert A. M. és Jebb János M. P., a kik közül amaz az Isten egységét a Szűz Máriáról nevezett egyetemi templomban nyilvánosan védte, kész volt, ha szabad lett volna, a nyilvános iskolákban is védni, s első volt, a ki 1771. azon akadémiai törvénynek, hogy az akadémiai kitüntetést kérőktől a hitformák aláirását követeljék, eltörlését legelőször inditványozta; ez, t. i. Jebb János Tyrwhitt legbensőbb barátja, tisztségéről s azok javadalmairól önként lemondott, s a cambridge-ieknél a görög ujszövetségről előadást tartott, utoljára a rosszul értett vitatkozások miatt kifáradva, Londonba ment s ott orvosi gyakorlathoz kezdett. Ezeknek barátja s rokon-tudományokat kedvelő társa volt Law Edmund, carlili püspök és a cambridgi Szent Péter háza mestere, a ki metaphysikai tanulmányoknak adva magát, s mások előtt fáklyaként világolva, az azon időbeli angol unitáriusok előtt járt, s előbb Arianusnak hivatott, de halála előtt bizonyosan szoros értelemben vett unitárius volt. Azon időben t. i. 1787, 1788, 1789 körül a cambridge-iek közül sokan jártak e nyomon, igy: Frend Vilmos, Hammond János, Garnham Edward Robert, Dyer György. Ezek vagy irásaikban, vagy tisztességes bizonyitékok szerint az unitárius hitvallást védték, vagy minden aláirást ostromoltak s az ekklézsiáktól és javalmaktól, ugyszintén a collegiumoktól elváltak, vagy az ő collegiumaik nekik kedvező szabályai mellett saját tanulmányaikat azokban folytatni jobbnak látták.

állani is kész volt. Kevéssel azután, hogy egyházi hivataláról lemondott, az Isten tiszteletére London Essex Stree-t nevü utczájában kápolna épittetett, s abban Lindsey a Clarke által megjobbitott isteni tiszteleti rendtartást megkezdette. Ez volt az első templom, [a mint hiszik], mely Angliában határozottan és már eredetekor az egyedül való Atya Isten imádására rendeltetett. Nagy vagyonu, hivataluknál, helyzetöknél, a senatusban vagy törvényhozásban ékesen szólásukról hires férfiak e templomba jártak eleitől fogva és járnak ma is. Mostani lelkész ott igen tisztelendő Belsham Tamás, előbb a Kálvint követő Dissidensek akadémiájában hittanár, a kit irásai — melyekkel vagy a keresztény vallás igazságát és az unitáriusok hitét oltalmazta, vagy az atyjokfiait vak erőszakkal szidalmazó dölyföt rendreutasitotta, vagy azoknak, a kik a halottaktól, az őket megillető dicséretet elvonni kivánták, igyekezetét visszatartóztatta — tudósnak, világosnak és nyájasnak bizonyitnak, életének tisztasága, erkölcseinek szelidsége, s szivének jóakarata pedig minden jóknak ajánlják.

d) Az unitáriusokkal rokon felekezetek.

Eddig az unitárius hitnek az anglikán egyházban való előmeneteléről volt szó. Ez egyháztól, különböző hitfelfogásuak között pedig, a melyek három felekezetre vannak oszolva, s Presbyteri, Independens és Baptista nevet viselnek, hogy a XVIII. század elején az unitárius vallás nagyobb előhaladást nem tett, azon vakmerőség okozta, melylyel a maga véleményét mindenik felekezet védi, a miket nem mintha öröklés jogán, de munka és igyekezet után birnának, főleg ha azért magukat politikai hivatalokból kizártaknak tapasztalják. A kik az anglikán egyháztól legelsőbben kezdettek külön hitnézeteket vallani [Dissentientes], csaknem mind trinitariusok voltak; sőt azon két ezer pap közül, a kik II. Károly uralkodása alatt a hit egyformaságáról hozott törvény által [The Act. of Uniformity] javadalmaikból kivettettek, csak Manning Vilmosról bizonyos, hogy ő a Háromság tanától idegenkedett. Azon üldözés, a mit barátja, Emlyn Tamás, dublini pap e hittan felőli különböző eretnek véleménye miatt tiszttársaitól szenvedett, s azon könyvek, melyekkel ügyét védte, sokak elméjét az egy igaz Istenről való tudományra vezették.

Az igazság keresésének szabadsága, az egyháztól különböző hitnézetüek közt, a Presbyterianusoktól indult ki; a kiknek mind theologusaik sokkal tudósabbak voltak, mind egyházi kormányzatuk szabadabb, mint az Independenseké és Baptistáké. Az egyházi zsina-

tok ugyan az angol Presbyterianusok között soha sem használtak igen sokat, és már rég kimentek szokásból. Ez uj tudományt közöttük terjeszteni 1718-ig nem volt gyanus, a mikor igen tisztelendő Pierce Jakab, exeteri pap, [a ki Pál apostol leveleinek Locke által elkezdett magyarázatát tudományosan nevelte] némely a nyugati presbyteriumbeli társainak türelmetlensége által kényszerittetett, a nyilván bevett háromsági hittan felőli különböző értelmét kijelenteni. Példáját sokan követték, s az egyenetlenség eltávoztatása végett a londoni dissentiens papok vallásos gyülekezetet [Concilium] tartottak, a hol száznál többen voltak jelen; abban azon törekvés, hogy a Háromság tana aláirással tartozó kötelességül kimondassék, [a mit az anglikán egyház hitczikkeinek első és második fejezete rendel], a többség által visszautasittatott. Ez ellenkezéssel a Pierce véleményei — a ki az Arianusok felé hajlott — nem hogy eltöröltettek volna, sőt még sokkal inkább terjedtek, s a mint lenni szokott, hogy egyik nézet a másik által nagyobb világosságra jő, a Presbyteriánusok sokkal nagyobb része Anglia nyugati grófságaiban, nem hogy az Arianismusra fektette volna hitének épületét, de sőt az unitáriusokhoz ment át. E tudománynak a Presbyteriánusok között való általános elterjedését nagy mértékben segitették elé igen tisztelendő Lardner Nathan irásai, a ki az evangeliumi történetek hitelességéről irt könyvében [„Credibility of the Gospel History"] tudományának, szorgalmának és lelkülete egyenességének örök emlékét hagyta hátra; a Logos-ról irt leveleiben és a Philippibeliekhez irott levél II. fejezete 6. verséről irt leveleiben, a szentirást meghamisitók és a kereszténység ostromlói ellen magát oly erősnek bizonyitotta be. Most az anglikán egyháztól különböző értelmü majdnem összes Presbyteriánusok az unitáriusok hitét vallják, ha a szavakat azon értelemben veszszük, hogy azok mindazokat magukba foglalják, a kik csak az Atya Istenségét vallják.

Az angol Babtisták csaknem kezdettől fogva részben [Particulares], vagy általánosan [Generales] ugynevezettekre oszoltak, amazok Kálvin, ezek Arminius tanait követték. Az elsők a Háromság tanát, az egyedüli igazhitüség [Orthodoxia] közös ismertető jelét visszautasitván, sulyos nézetkülönbségek támadtak közöttük, a miből új kiválás eredett. Nagyobb részök most unitárius hitet vall. Olyak is támadtak a particularisták között nem rég, a kik magukat Unionistáknak nevezik, s ezek Sabellius értelmében való unitáriusok. Robinson Róbert, a Baptisták legnagyobb disze, a ki élete végén unitáriussá lett, elébb Krisztus Istensége védelmezését irta meg,

mely még ma is ama tan legerősebb védiratai közé tartozik. E férfiban valami sajátságos ékesen szólási hatalom volt, nem az a kimüvelt szónoklat, mely a hallgatók fülét csiklandoztassa, de a mely jeles mondatokkal és érzéssel volt tele, s szóval, arczkifejezéssel és kézmozdulatokkal fűszerezve, mely a legalkalmasabb volt arra, hogy a hallgatók szivét föllelkesitse azon szabadság szeretetére, melyért az övé lángolt.

Az Independensek a vallástudományban való előmenetel megakadályozására sokkal okosabb tanácsokat követtek. Társulataikat és szószékeiket az eretnekség minden neme ellen hitformák [Symbolum] felállitásával és censura menydörgéseivel előrelátólag megszilárditották, a Háromság titkaiba a csecsemőket is beavatták. Községök tehát mindig ugyanazon állapotban maradt meg, de folytonos nézetkülönbségekkel és megtanult szólásformákkal, a kik a szentirás szavaival nyilván soha nem harczolnak. Utóbb ezek papjai és tudósabb községtagjai is nyilvános hitöket az unitáriussal cserélték fel. Ily módon Watts Izsák jeles költő és theologus, a kinek énekeit az Independensek és sok más keresztény gyülekezetek használják, agg korában elébbi hitnézeteitől sokban eltért.

Ezek között született s a papi szent hivatalra oktattatott a mind maga századában, mind minden más századokban hires philosophus, a nagy dicséretre méltó [LL. D.] Priestley József, a ki megismerve azon vélemények téves voltát, a melyeket neki tanitottak, az unitáriusokhoz tért át, s minden erejét arra forditotta, hogy ama tévelygésekben levőket helyesebb nézetekre birja. Senkinek inkább nem köszönhető, mint neki, hogy az egy Istenről való tudomány új fény kiárasztása által a mi időnkben napról napra inkább terjed. Mert Priestleyben sok olyan tulajdon volt, a mi őt a reformátori küldetésnek fényesen betöltésére képessé tette, s a mivel ő valóban ékeskedett: gyors felfogásu elme, a mi mindenre alkalmasnak látszott, fáradhatatlan munkásság, veszélytől meg nem rettenő sziv, az igazság keresésének égő vágya, s annak, a mit az ész megtalált, előadására bámulatos ügyessége. Ellenei is megvallották, hogy ő nagy ember; a kik megismerték lelke egyenességét s jóakaratuságát, s a mi benne fő volt, ama kegyességét, mely szerint mindenét Istentől adottnak vallotta, s gondviselését nemcsak dolgainak szerencsés folyásában, de azokban is elismerte, a mik másképen történtek. Egyébiránt bárha a physika és philosophia müvelésében annyi sikerrel munkálkodott, a menynyivel a hozzá hasonlók közül senki sem, de ama csekély dicsőség által magát az ősöktől elvonatni nem engedte; mert legkedvesebb

tisztének azt tartotta, hogy védelmezze a keresztény vallás igazságát, melyet e század kétségbe von azon tévedésnél fogva, hogy minden régit hamisnak tart, és hogy azt jobban megvédelmezhesse, igyekezett azt a szent irások és keresztény régiség felőli tudományával, melylyel a legnagyobb mértékben birt, régi épségébe vissza állitani. Fájlalnunk kell, hogy ily jeles férfinak, a ki hazáját elméje és tudománya hirével ékesitette, azt hálátlannak kellett tapasztalnia. Megváltozván Francziaországban a dolgok állapota, Priestley méltatlanul azon bűnnel vádoltatott, hogy Angliában új dolgokat forral, mely hir titkon elterjesztetvén, a nép dühe ellene felköltetett, a tanácsnak — melynek tiszte lett volna azt féken tartani, vagy elnézésével vagy tán épen pártolásával házát megrohanta, ajtóit feltörte, könyvtára, philosophiai eszközei, bibliai magyarázatai tűz martalékává lettek, s maga is alig tudott bántatlanul menekülni. Megértvén, hogy hijában hivatkozik a törvényekre, melyekben amugy sincs oltalom, elhatározta, hogy önkéntes számüzetésbe Amerikába megy. Ez 1794-ben volt, a hol néhány év mulva meghalt, ama reménynyel, a melylyel kereszténynek meghalni illik, hazájának megbocsátva. Azt hisszük, kevesen vannak az angolok közül, a kiknek arczát azon rövid tartamu őrültség most szégyenpirral nem önti el. Az unokák közül bizonyára senki sincs, a ki e dolgot hallva, szemlesütve ne mondja méltatlan tettnek.

Számkivetésbe menése előtt kevéssel Priestley társulatot alakitott Londonban ily név alatt: „Unitárius társulat a keresztény ismeretek terjesztésére és az erény gyakorlatára könyvek kiosztása által.“ („The Unitarian Society, for promoting Christian Knowledge and the Practice of Virtue by the Distribution of Books.“) E társulatnak kettős czélja volt. Egyik, hogy egybekötő kapcsa legyen az egyetértésnek s erejöknek egyesitésére hivja meg mindazokat, a kik hiszik: „hogy egy az Isten, egy a közbenjáró Isten és emberek között, a Jézus Krisztus.“ Másik, hogy a keresztény tudományról helyes tanokat tartalmazó s az erények ápolására alkalmas könyveket nyomasson és olcsó áron terjeszsze. E társulat más jótéteményei közt megemlitendő, hogy gondviselése alatt lett közzétéve az uj szövetségnek Griesbach javitása szerinti forditása (1808.), melyhez sok tudománynyal irt jegyzetek járultak, előre bocsáttatott a bibliai kritika egy átnézete, a mennyiben az az uj szövetséget illeti. A társulat gondnoka most igen tiszteletreméltó Rees Tamás ur, a ki nem rég forditotta angolra a valódi katekezist és jegyzeteket világositotta meg. Azóta több ily társulat keletkezett az országban, elannyira, hogy azok valamelyikében minden unitárius

egyház benne van. Ezekkel nem ritkán egybeköttetésbe jőnek az ugynevezett keresztény értekezések társulatai (Christian Tract Societies), melyeknek czélja az, hogy inkább az erények ápolására, mintsem hittani viták támasztására irányuló könyveket terjeszszenek a tudatlanok között.

Ennek következménye, hogy a Háromság feletti vita már nem forog csak a tudósok közt, de kiterjedett a tudatlanokra is: a miből hamar kitünt, hogy a szószéket nem kevesebbé szükség használni, mint a sajtót, s valamikép módot kell találni rá, miképen lehessen elejét venni azon roszaknak, melyeknek ugy a magán emberek, mint a társulatok ki vannak téve a régi hittani elvek elhagyása miatt. Alakult tehát 1806. egy társulat, melynek neve: Unitárius alap az unitárismus előmozditására népszerü predikácziók segélyével. (The Unitarian Fund, for the Promotion of Unitarianism by means of popular Preaching.) E társulat czélja: először a szegénységgel küzdő unitárius társulatokat isteni tiszteletök folytathatásában segitni: másodszor azon prédikátorokat, a kik az evangeliumot az unitárius hittanok értelmében a népnek hirdetik, fentartani; harmadszor segélyt adni azon papoknak, a kik az unitárius hitet nyilvánosan vallva, magukat önként szegénységnek vetik alá. Ez inkább egybefüzte és megerősitette az angol unitáriusok buzgalmát, mint minden más intézmény. Ennek segélyével az evangeliumi valódi igazság — a mint az unitáriusok vélik — mindenütt hirdettetni kezdett, hiv és alkalmas Missionariusok járták be Angliát és Cambridget, Scotiát is ismét és ismét fölkeresték, a hol már most több unitárius társulat van, s az igazság terjedése nagy lendületet kapott. E társulat határozatai és iratai kezdettől fogva a közelebbi időig nagy tiszteletü Aspland Robert urra bizattak, a ki azon eklezsiának fényes nevü elnöke, melyben hajdan a nagy tiszt. Pierce és Priestley papok voltak. Helyére következett most tiszt. Fox J. Vilmos ur, az unitárius társulat papja, mely isteni tiszteletét Londonban, a tüzértelep utczai (Artillery Lane) Parliament udvarban (Parliament Court) tartja.

Hyberniát az unitárius Missionariusok még eddig nem látogatták meg. Ott sokan vannak Presbyterianusok és ariánusi hypothesist vallók. De nem hallottuk, hogy lennének olyan nyilvános gyülekezetek, melyek oly értelemben való unitáriusok, a mint fennebb ki volt fejtve. Hybernia mind északi, mind nyugati részében kétségkivül szintugy mint Angliában sokan vannak, a kik bár egyénileg az uni-

tárius hitelvek iránt rokonszenvvel viseltetnek, mégis az ottani ekklezsiákhoz csatlakonak.

Polgári ügyekben csaknem az az unitáriusok helyzete, a mi a Dissentereké: isteni tiszteletet tartaniok szabad, a közhivatalokból egyformán ki vannak zárva, kivéve, a kik az anglikán egyházhoz csatlakoztak; senatori tisztet mindazáltal viselhetnek, s az a törvény, mely az unitáriusokra a legsúlyosabb büntetést szabta, 1813. eltöröltetett, Smith Vilmosnak, az érdemes unitárius férfiunak javaslatára, a kinek neve külföldön is nagy tiszteletben van azon munkásságért melylyel a szabadság ügyét harmincz éven át védte. De meg kell vallani, hogy azon törvény már rég elavult, s nem alkalmaztatott. Minthogy az unitárius tanuló ifjúság a hazai egyetemekre menéstől el volt zárva az által, hogy a tanulóknak kötelességévé tétetett, hogy az anglikán egyház symbolikus könyveit aláirják, az unitáriusok kényszeritve voltak maguknak önköltségükön Akadémiákat állitani. A mostaninak, a mi Yorkban van, igazgatója igen tisztelendő Wellbeloved Károly, a ki a theologiának is tanára, de a tudományt nem úgy adják elé, mint bizonyos és minden kételyen felül álló véleményeket, hanem felhozva mindazt, a mi a szentirás értelme megvilágositására szükséges s egybehasonlitván mindezt, a mit mindenik felekezet legtudósabb férfiai a tárgyról irtak, az egész dologról az itélet alkotást a nemes ifjuságra bizzák. Az igazgató társai közül Turner Vilmos (A. M.-tudományok mestere) a görög és latin nyelvet s az ó- és új történelmet, Kenrick János (A. M.-tud. mestere) a mathematikai tudományokat és philosophiát adja elő. Vannak az unitárius ifjak között olyak, a kik a skót akadémiákat keresik fel, vannak nem kevesen prédikátorok is, a kik a Dissentiensek közt elvégezvén az akad. tanfolyamot, véleményeiket megváltoztatva az unitáriusokhoz mentek át. Minden hónapban füzetes könyvecskék jelennek meg e czimek alatt: Theologiai és egyetemes irodalmi havi Tár („The Monthly Repository of Theology and General Literature“) és Keresztény Reformátor („The Christian Reformer“) miket az unitáriusok azon czélból adnak ki, hogy hitöket a támadók ellen védjék, a theologiai tudást mozditsák elé, s mindent, akár hazai, akár külföldi legyen, a mi a vallásra tartozik, az olvasókkal közöljenek. Az utóbbi csekélységbe kerül s különösen a szegényebbek javára alapittatott.

Angliában, Skócziában és Cambridgeben több van kétszáz unitárius egyháznál. Száz év előtt egy sem volt, ötven évvel azután is kevés, a mi e nevet elfogadni kivánta. Még is abból, hogy az uni-

táriusok száma oly sok nehézség között is ennyire nevekedett, nekik azon reményök támad, hogy közeledik a nap: „a mikor az Ur egy lesz, s az ő neve egyedül fog állani az egész földön.“ De egyéb bizonysága is van az unitáriusoknak, mi ezen reményöket megerősiti. Azon tudós férfiak munkássága által, a kik vagy a szent könyvek különböző Codexeit egybegyüjtötték, vagy az azokban levő érveket kritikai vizsgálat alá vették, a dolog oda jutott, hogy az uj-szövetség szövege iránt, igazságérző és tudós férfiak között már szinte semmi nézetkülönbség sincs. Az igazság lassan és szeliden az emberek szivéhez jutván, a hamis vélemények napról-napra azoknál is inkább feledésbe mennek, a kik tévedésüket nyilván nem akarják megvallani. Végre, a mi legfontosabb, úgy látszik, hogy az emberi ész a mi idònkbən saját erejét ki akarja fejteni, maga előtt új és szebb pályát készit s felséges rendeltetését betölteni el van határozva.

A fennemlitett unitárius társulat (The Unitarian Fund) azon czélból, hogy munkái és határozatai nyilvánosakká legyenek, e rövid Előterjesztést kiadta, s azt mindazoknak ajánlja, a kik előmozditni törekednek azon elvek terjedését, a melyek az ő itélete szerint a kereszténységnek s az emberek erényességének és boldogságának javára vannak és róla gondoskodnak. Nagy örömmel vette a társulat a hirt, hogy hasonló unitárius társulat Madrasban is alakult, s hogy az némelyeket az indusok közül is a bálványimádásról az egy igaz Isten tiszteletére vitt át. Nem csak ezekkel, de az észak-amerikai unitáriusokkal is levelezést folytat, kiknek száma igen nagy. Rendkivül kedvesen fogja venni, ha értesül arról, hogy igy érző egyesek vagy társulatok a világ minden más részeiben is vannak, és örömmel vesz minden tudósitást, melyben számára bővebb alkalom nyilik e szellem elterjedését elősegítni. Ily irányu tudósitásoknak e czimet kérjük adatni: Rev. W. J. Fox. stb.“, a mint e czikk elején az eredeti latin idézetben látható.

Jakab Elek.

TANÜGYI SZEMLE.

A közoktatásügyi ministerium működése mindig élénk érdeklődéssel találkozott hazánkban, mintha ösztönszerüleg érezte volna a nemzet, hogy a regenerálás nagy munkájában ettől kell legtőbbet várnia. De érdekfeszitőbb várakozással évtizedek óta nem voltunk eltelve, mint éppen jelenleg. Nemcsak azért, mert a stagnálás e téren már-már kimeritette volt türelmünket, hanem, mert egy pár év óta minden irányban kecsegtető igéretek, sőt kezdeményezések tétettek, a melyek beváltása újabb lendületet adni van hivatva az alsóbb és felsőbb iskolázás terén, s orvosolhat sok olyan bajokat, a melyek nyomasztólag nehezedtek a tanügy munkásainak nagy részére.

Az egyetemi ügyek reformját a leczkepénz rendezésével kezdette meg a minister, még pedig kisérletképen először csak a budapesti egyetemen, hol különösen némely jogi és orvosi tanszékek ilynemü jövedelme sokszorosan fölülmulta a rendes fizetést és igen nagy különbségeket hozott létre a tanári kar anyagi helyzetében. És e helyzetben nemcsak személyi sérelem rejlett, hanem némelyek a tanári és hallgató közti viszony eszményi tisztaságát is féltették s a tudományszakok egyenjoguságának megromlását látták. Utóbbi években azért az országyűlés költségvetési tárgyalásánál rendesen megújult a támadás e rendszer ellen, — s igy a minister valóban a közvéleménynek hódolt, midőn a rendezést a jelen tanévre életbeléptette. Alapgondolata e rendezésnek az, hogy a leczkepénzek az egyetem jövedelmét képezik s abból rangfokozatuk és munkájuk szerint az öszszes tanárok arányosan részesülnek.

A középtanodáknál a görög nyelv fakultativ tantárgygyá tétetett, minek berendezéséről e folyóiratban már megemlékeztünk. Az erre vonatkozó törvénynyel szemben a felekezeti középtanodák nagy része várakozó állásba helyezkedett. Az unitárius tanintézetek azonban azt már a jelen tanévvel életbeléptették s e részben csatlakoztak az államiakhoz.

A minister ismételt nyilatkozatot tett az egységes középiskola megvalósitására irányuló szándékáról s kilátásba helyezte az erre vonatkozó törvényjavaslat mielőbbi előterjesztését. Hogy a közvélemény erre is ugy meg volna érve, mint a görögnyelv tanitásának rendezésére, nem mondhatjuk; sőt valószinü, hogy a szétágazó vélemények e kérdés körül nagyobb küzdelemre kelnek. Tervezi-e a minister ez ügyben a szakkörök véleményét előzetesen meghallgatni, még eddig nem tudható; de hogy az idevonatkozó törvényjavaslat

országgyűlési tárgyalását egy enquette előzze meg és vezesse be, azt mindenesetre kivánatosnak tartjuk, hogy a nagy közönség s maguk a törvényhozók is szakszerü tájékozást nyerjenek a kérdésről. Tudjuk ugyan, hogy enquettekben egyértelmü megállapodás létrejönni nem szokott, sőt az ellenvélemények itt még élesebbé lesznek; de a nemzet köznevelési érdekeit képviselő ezen vélemények egyeztetése aztán a kormány és törvényhozás feladata. A humanismus és realismus harczát az élet ugy is vivja, meg kell azzal küzdenie az iskolának is. Véleményünk szerint nem választhatjuk egyiket is a másik nélkül. Sőt, hogy az elválás, a két irány eltávozása egymástól káros szélsőségbe, egyoldaluságba ne vezessen, mi is ugy hisszük, az egységes középiskola óvhat meg ettől legbiztosabban.

Feltétlen pártolást és elismerést érdemel s arra számithat is ministerünk azon terve, hogy a felekezeti s másnemü középtanodák tanárai is felvétessenek az állami nyugdijintézetbe. Ez lenne legméltóbb betetőzése azon áldozatoknak, melyeket az állam a kedvezőtlenebb anyagi helyzetben levő egyházi középiskolák törvényszerü berendezésére fordit. Sőt e nélkül az ilyen segélyezett tanintézetek tanártestületében bizonyos egyenlőtlenség s könnyen egyenetlenség származnék, miután az egyik rész jövője kevésbé lenne biztositva, mint a másiké. Különben is a felekezeti tanárok a hazai közmivelődés munkájában ép oly érdemes tényezők, mint az államiak, sőt történelmi multjok és számuknál fogva a méltánylás magasabb fokára is igényt tarthatnak. Méltó tehát, hogy küzdelemteljes pályájok és nélkülözéseik után egyszer már nyugodtan tekinthessenek jövőjükre s annyival nagyobb odaadással szentelhessék magukat hivatásuknak. Az állam és egyház csak erkölcsi tartozását rója le a feladat kedvező megoldásában. Óhajtjuk, hogy fenkölt szellemü ministerünk e humánus és hazafias törekvése mihamarább valósuljon. Kivánnunk kell ezt azon magasabb szempontból is, hogy állami és felekezeti tanáraink solidaritása ez által is fokoztassék s főkép nemzetiségi tanintézeteink az állami életbe, annak szellemébe a hazafias feladatok és törekvések érdekközösségébe e köteléknél fogva jobban bevonassanak. Magyarországnak állampolitikai érdekében áll az ilyen kötelékek szaporitása. Vajha ezek közé sorozhatnók egyszer a papság állami fizetésének rendszerét is, a mi kiszámithatatlan haszonnal járna a nemzeti állam fejlődésére nézve.

Rendkivül élénk tevékenységet tanusit közoktatásügyi kormányunk a népnevelés körében. Itt a kisdedóvó-törvényjavaslat már készen várja az országgyűlés tárgyalását. E törvény áldásaiban nem fog ugyan ez idő szerint az egész nemzet részesülni, mert kisdedóvó-intézetek állitására csak a törvényhatósági joggal biró városok, megyei székhelyek s legalább husz ezer forint állami adót fizető községek lesznek kötelezve; de igy is nagy haladás lesz az ezen a téren, midőn kisdedóvó intézeteink jelenlegi (644) száma egyszerre egy pár ezerre felemelkedik s ezekben és a kisebb községek nyári menedékházaiban egy nehány százezer 3—6 éves koru kis gyermek részesül törvényesen szabályozott testi és lelki gondozásban. Köz-

egészségügyi, közgazdasági és iskolázási tekintetben egyformán előhaladásunk egyik tényezője lesz e törvény s valószinü. hogy a nálunk oly nagy mérvü gyermekhalandóság is csökkenni fog annak nyomában s igy a nemzeti gyaradodást ez irányban is előmozditandja.

A néptanitók helyzetének javitására két nevezetes törvényjavaslat készül. Az egyik, a nyugdij-törvény revisioja. nemsokára az országgyűlés elé lesz terjesztve, — s czélja az, hogy a munkaképtelenné vált tanitók s majd azok maradékai a már hét millión fölülálló nyugdijalapból az eddiginél kedvezőbb ellátást nyerjenek. Valószinünek látszik, hogy a teljes szolgálati idő (most 40 év) lejebb szállittatik, a befizetési járulékok apasztatnak s a tanitó-özvegyek és árvák az 1881 évi XI. t.-cz. elveinek alkalmazását fogják megnyerni.

A másik törvényjavaslat az összes néptanitók, tehát a felekezetieknek is fizetés-minimumát fogja szabályozni. Legalább 300 forintot kellend e szerint minden tanitónak fizetésül -- még pedig tiszta pénzben — kapnia. Az állam hozzájárulása nélkül e rendezés, természetesen, lehetetlen lenne. Mintegy évi 7—800.000 forintra számittatik e járulék, miért viszonzásul az állam nagyobbmérvü befolyása követeltetnék a felekezeti iskolákra. Mekkora lesz e követelés és mekkora lesz a vonakodás az egyházak részéről ezzel szemben, még csak ezután tűnik ki. De ha mindig és minden bajban az államra szoktunk appellálni, s ha a nemzetiségek a világgal azt szeretnék elhitetni, hogy ők a magyar állam mostoha gyermekei, lehetetlenségnek tartjuk a felajánlandó segély visszautasitását; mert a negyven-ötven s egy- és kétszáz forint fizetésü tanitók százai és ezrei kezéből legalább azt a száraz kenyeret kicsavarni kinek lenne elég bátorsága ?! Bizonnyal nem lesz senkinek. Aztán nem is csupán arról van itt szó, hogy azok a szegény tanitók éhen ne halljanak, hanem főkép arról, hogy az állás anyagi és erkölcsi tekintélye emeltetvén, a hozzá fűzött feladatok tökéletesebb végrehajtására hova-tovább alkalmasabb erők biztosittassanak. S hogy e készülő törvény a hazai népnevelés fokozásában a 1868 évi XXXVIII. és 1875 évi XXXII. t.cz. hatásával egyenrangu lesz, azt egészen biztosra megjósolhatjuk.

A közoktatásügyi kormány a felsoroltakból láthatólag is sok olyan dolog előkészitésével foglalkozik, a melyek az egyházakat közelről érintik és intézkedéseiben azon intentio ismerhető fel, hogy az egyházakkal karöltve haladjon kitűzött czéljai felé. Nem is lehet ez máskép Magyarországon, hol az önállóság még sokkal fiatalabb, semhogy az állami ezerágu berendezkedés mellett a nemzet a közoktatás terheit az egyházak mellőzésével megbirhatná.

A tanügyi reformok közé tartozik az országos közoktatási tanács újjászervezése is. E testület jövőre is megmarad a ministerium véleményező közegének, de részt fog venni az iskolák fölötti felügyeletben is. Tagjainak száma 36 lesz, kik közül hatot — az elnökség tagjait — a felség, harminczat pedig a minister nevez ki hat évre. Ez utóbbiak felerészben három évenként kisorsoltatnak. A tanács kebelében két tudomány-osztály (nyelvészet-történelmi és menynyiségtan-természettudományi) s két iskolai szakosztály (középiskolai

és népiskolai) szerveztetik. Mindenik osztály élén egy-egy alelnök áll s mindeniknek állandó előadója lesz. A tankönyv-birálat jövőben is egyik feladata lesz a tanácsnak, de birálatra a tanácson kivül állók is meghivatnak, főkép azon iskola-nem körében működő tanférfiak közül, melynek számára a könyv készült és a birálat névaláirással közöltetik a szerzővel. E szervezet 1891. elején fog életbelépni.

Hogy e külső ügyek mellett kormányunknak az iskolák szellemi életével is foglalkoznia kell, az együtt jár részint a középiskolát illető terveivel, részint a népiskolánál előtérbe nyomult azon tapasztalattal, hogy annak jelenlegi fejlettségi foka és az elébe tűzött tanczél között igen nagy a távolság s igy nehéz dolog követeléseink igazságos mértékét felállitani és az elért eredményből országosan egyenletes mérleget csinálni. E tapasztalat a tanterv revisiójának szükségességére vezet. Főkép az osztatlan népiskola tantervét kell egy elérhető minimumra redukálni, a mely eszmét a bátor kezdeményezésre kész miniszter már magáévá tette s így a kivitel elé teljes reménnyel nézhetünk.

Egyházunk kebelében is figyelemre méltó törekvések nyilvánulnak a tanügy fejlesztéte körül. Hogy kolozsvári főtanodánk a törvény és mindnyájunk kivánalmainak megfelelő berendezést nyerjen, egyházunk még a mult évben elhatározta volt az állam segély igénybevételét. A tárgyalások odáig haladtak, hogy a szerződés ez iránt már létrejöttnek tekinthető s életbeléptetését a jövő tanévre várjuk. E szerint az állam épitkezésekre (alkalmas tantermek előállitására) 20.000 forintot s évi segélyképpen 7700 forintot ad. Ennek fejében a miniszter öt rendes tanári szék betöltését gyakorolja [1]) Az egyház maga szintén annyit és egy vagy két segédtanári széket tart fenn s ezer forintot fordit évenként tanszerekre. A tanári javadalmak ezer forint fizetés és háromszáz forint lakpénzben vannak megállapitva. Bármily szembetünő üdvös haladás lesz is ez a korábbi állapothoz képest, látni való, hogy a tanárok anyagi helyzetének további javitása az egyháznak még jövőre is komoly gondjai közé számitandó, mert a középtanodai tanári fizetést már ma 1200 forinton alul és ötödéves korpótlék nélkül még mindig csak átmeneti helyzetnek kell tekintenünk. Hanem az eddigihez mért e kedvezőbb pontról, a hova eljutnunk sikerült, már mindenesetre bizalommal tekinthetünk a jövőbe.

A székely-keresztúri öt osztályu gymnasium ügye, mely az utóbbi években szigoru követelések ostromával küzdött, hasonlóan kedvező megoldás felé közeleg. A közönség áldozatkészsége s különösen egy nemes hitrokon nagylelkü megjelenése lehetővé teszi a kormány által föltétlenül követelt hatodik tanáriszék betöltését a jövő tanévre. Sőt a székely unitáriusok el nem alvó vágyának, a hatodik osztály megnyitásának teljesülése is immár láttávolba jött. Csak gondoskodjanak aztán az intézet közetlen érdekeltjei és barátai, hogy a növendékek létszámával kétséget kizárólag bebi-

---

1) E tanárok is, a mennyiben pályázó akad, egyházunk hivei közül alkalmaztatnak.

zonyitva legyen a továbbfejlesztés szükséges volta. Az egyházra így is, úgy is azon elodázhatlan nagy gond nehezedik, hogy itteni tanerőink javadalmát is a tisztességes megélhetés mértékéig felemelje. Bízunk a gondviselésben, hogy e nagy szükségben is segitségére jő a hozzá tántorithatatlanul ragaszkodó hivőknek.

A népnevelés terén egyházunk nem áll ugyan rosszul, még is sajnos helyzetbe kezd sodortatni. Népiskoláinak nagy részét, még pedig kevés kivétellel a javát, községi vagy állami iskolák állithatása érdekében feladta. Ez utóbbiak fejlesztésében azonban utóbbi időben szünetelés volt. Nincs elegendő épület a tankötelesek befogadására s így az iskolába járás az ilyen helyeken nagyon hiányos. A tankötelezettség végrehajtását ezen körülmények között nehézzé lett szorgalmazni. Az ez iránti kötelesség is az egyházról az iskolával együtt átszállott más hatóságokra. S az eredmény az, hogy a legutóbbi miniszteri jelentés aztán reánk nézve hátrányos adatokat tartalmaz. Mig ugyanis a tanköteles gyermekeknek országosan 81·65%-a járt a mult évben iskolába s ez átlagot az ágostaiak és róm. katholikusok 6- s a helvét hitüek 3%-kal multák fölül, addig az izraeliták egygyel; az unitáriusok több mint hárommal maradtak azok alul s utánuk csak a gör. keletiek állanak 68- és a gör. katholikusok 63%-jokkal. Ez a viszony nem volt mindig ilyen. Érdekünkben áll utánlátni, hogy az ismét megjavuljon s legalább is az országos átlagon ne maradjunk alul.

Kozma Ferencz.

———

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1890. nov.

(Schérer Edmund: irta Gréard, a franczia akadémia tagja. 1 kötet. — A szabadelvü evangelikusok felolvasásai.)

Csak pár héttel ezelőtt jelent meg a fennebb czimzett könyv; bizonyos nyugtalansággal várták mindazok, kik Schérert ismerték, mind pedíg azok, kik Gréardot ismerik. Mindnyájan ugy vélték, hogy a könyv méltó lesz mind tárgyához, mind szerzőjéhez. A közvárakozás bételjesedett. Nem ismerek ennél a könyvnél lélektani és erkölcsi tekintetben érdekesebbet az év folytán megjelent könyvek közt. Egyébaránt is Gréard ur nem közönséges ember.: az akadémiának tagja, a franczia egyetem aligazgatója: e mellett mély elméjü bölcsész, egyike legjobb iróinknak. Schérer, a ki ismerte, irodalmi egyik dolgozatában nagy magasztalással szól róla. Oly hatalmas egyéniséget, a minő Schérer volt, tanulmányozni megérdemelte, s őt méltó módon mutatni bé a nagy közönségnek, nem könnyü dolog volt. Nagy értelmi műveltséghez szives jóindulatnak is kellett csatlakozni, hogy Schérert heves, zaklatott természetével, mysticzismussával és kételyeivel, fájdalmas küzdelmeivel és skepticzizmussával meg lehessen érteni. Gréard megértette sok gyöngédséggel és őszinteséggel értelmezte s mély rokonszenvvel mutatta be a nagy közönségnek.

„Gréard eleve megismerteti könyvének czélját az által, hogy feltünteti, hogy miben áll a Schérer életének és munkásságának a becse: e tekintetben ezt mondja: Schérer birálatainak hatásánál, valamint hatalmas kiváló tehetségénél fogva azon kevesek közé tartozik, a kik bizonyitékokat szolgáltatnak az utókornak azon válságokról, melyeken a gondolkozásmód a tizenkilenczedik százban átment. A tudományok minden ágában, a theologiai, bölcselmi, történelmi stb. kérdésekkel foglalkozott, s mindenikkel ugy, hogy a vizsgálódást mindaddig folytatta, mig azzal, ha nem is megnyugtatva, de lecsendesedve hagyhatott fel. Azonban az általa vizsgált különböző tárgyak között a legmagasztosabb ő maga; éppen az ő szellemét kisértjük megismertetni."

Gréard ur egy lépésnyire sem tért el e lélektani életirat azon czéljától, hogy kidomborítsa a szellemét annak a kitünő embernek, a kinek értelmi és erkölcsi életének drámáját elemezi. És minő tragikus volt a gondolkodásnak e küzdelme és válságai Schérernél —

mondja Gréard. Életének első felét, mely vallásos hit, szigoru, alkudni nem akaró orthodoxia jellemzi. Szerénte a vallás mindenek felett és minden előtt egy természetfeletti oly hatalom hivésében állott, melyen minden alapul, és a melytől minden függ. Gréard könyvének felerészében a Schérer gondolkozása e phasisának tárgyalásával foglalkozik. Angliában látjuk, hol kora ifjuságában — mert még nem volt 20 éves — lelkesültséggel, szenvedélylyel ragaszkodott ahoz, a mit maga ébredésnek nevezett el; ekkor történt az, a mit önmaga szabatosan, röviden ezzel jelzett: convertáltam. Ez exáltált vallásos érzület hatása alatt irt egy éneket, mely ma is meg van a franczia reformátusok énekes könyvében. Ez a conversia arról is emlékezetes, hogy viziók kisérték, miként ezt maga Schérer bevallja, a minek Gréard hiteles bizonyitékát találta. Schérer egy jegyzék csomagában, melynek czime: a J. C. látogatásai, hol maga ezt irja: „Jól éreztem, hogy nekem hiányzik valami, tudnom kellett volna, hogy mi hiányzik. Nem megmondottad-e? Nem lakoztál e már egyszer bennem? Ez előtt három évvel három napig lakoztál nálam, s életem egészen megváltozott.“ Schérernek e misticismusa csodálatosképpen hasonlít a középkor oktalan mistikusainak eszméihez, de ennek segélyével megérthetjük, hogy ez a kiváló szellem gondolkodásmódjában hova juthatott. Könnyen átláthatjuk, hogy a gondolkozás folytonos nyakas munkálkodása folytán az a hatalom, a melyen a hit alapult, kétessé vált s csakhamar megtagadtatott, az egész vallásos hit halomra dűlt. Schérer kérlelhetlen dialectikával éppen oly buzgalommal rombolta szét darabonként ifjuságának hitét, mint a minő szenvedélylyel ápolta azt egykoron lángoló szivében. Gréard ur igen találóan igy irja meg Schérer gondolkozásának e válságát:

„Maga Schérer ezt irja egy levelében: a hitváltoztatás határozó pillanat az ember életében, mert abból ki lehet magyarázni mind azt, a mi addig vele történt, s néha azt is, hogy mi fog békövetkezni. Ez az értelmezés reá teljesen talál. Ha a dolognak csak külszinét nézzük, a legkülönösebb ellenmondásnak találjuk azt a lélektani fejlődést, mely exáltalt hitből indulva ki, határozott scepticzizmusra jutott. Egyfelől bizalomteljes szelid odaadás, másfelől a birálat szilárdsága, szigorusága és hajlithatatlan határozottság látszik. Ha a tényeket közelebbről s egymáshoz való viszonyaikban vizsgáljuk, a Schérernél mutatkozó ellentéteket megmagyarázhatjuk, igazolhatjuk, mert szellemének alapvonásán a logikai következetességen alapulnak.“

Ez teljesen igaz: az az ellentét, mely az ő szellemi életében a vizsgálódások és küzdelmek közben kifejlődött, csak külső, látszólagos, alapjában a logika és gondolat egységes egész. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy a kiindulási pont helyes; csak azt, a mit nem lehet elvitatni, hogy ez az egész szellemi élet az igazság szívós keresésében állott. Es Schérer miután az igazságot — hogy ugy szóljak — igen tárgyilagossá tette, meglehet, hogy abból igen subjectiv személyes dolgot csinált. Innen származtak értelmi és erkölcsi gyötrődései. De szakitsuk meg elmélkedésünket s térjünk vissza Gréard érdekes

könyvéhez, melyben Schérert válságos ponton mutatja fel, midőn a La critique de la foi — a hit birálása — czimü hires levelei megjelentek, a melyekben a tekintélynek a hit dolgában való létezhetését kereken tagadja. Ezeket a leveleket más levél sorozat követte, Lettres à mon curé = papomhoz irt levelek, melyekben ismét felveszi a tárgyat s le is jártatja. Ezek után következtek a bün és a természetfelettiről szóló tanulmányok, melyekben fiatalkori hitét egészen elveti, ezen válságot a Hegel és hegelismusról való tanulmány teszi érdekessé. Ezt a tanulmányt egy egyéni hitvallással zárja be, a mely nagyszerü, de egyszersmind kinzó, a lélek mélyébe hat, de egyszersmind megborzasztja azt. Ugy látszik, hogy ettől kezdve az eddig háborgó lélek lecsendesedett. Schérer életének utolsó felében kizárólag irodalmi és politikai tanulmányokra adta magát. Itt Gréard igen helyesen itéli meg Scherer uj munka körében kifejtett értelmi tevékenységét. Meg kell mondanom, miszerént nem igen hiszi, hogy Schérer egészen lecsillapult volna, a mi kitetszik Schérer irodalmi birálataira vonatkozó ezen megjegyzéséből: „Mikor az ember azt hitte, hogy a szerző teljesen nyugodt, látja, hogy a háborgás mégis meg van szive mélyében és a nyugtalanság mégis meg van, mint azok a bomlások, melyeket a dagály elfed, de a melyek az apálylyal ismét megjelennek.“ Azoknak, kik Schérert élete utolsó szakákan ismerték, véleménye szerint, nála a küzdelem mindvégig meg volt.

Gréard könyve azok közé tartozik, melyeket bajos részletesen ismertetni, mert eleitől végig egyaránt érdekes; ezért csak azt a képmást akarom felmutatni, melyet ő életirati, vagy miként kezdetben mondottam volt, lelkületi ismertetése után mesteri kézzel mutat fel, ily módon: „Mindnyájunkban két ember van, egyik, a melyet örököltünk, a másik, melyet magunk teremtettünk: mindnyájan kötelesek vagyunk érzelmeinknek és józanokosságunknak engedelmeskedni. A két ember Schérerben sokáig megvállva levén, végre is harczra keltek. És éppen ez a koronként változó, de folytonos küzdelem teszi az ő életét kiválóan érdekessé. Mint ábrándozó és okoskodó, mint vitatkozó és mystikus, mint positiv és együgyü, mint felületes és hatalmas, mint Hegel lelkesült tanitványa és Lamartine érzékeny bámulója, Schérer szerette semmisnek tekinteni minden érvelést, a magáét, mint másokét: és büszkén megelégedett, a mikor, a szokás és értelmezés elégtelenségét látta, és mikor látta, hogy az emberi értelem miként hunyászkodik meg a tudomány czáfolhatatlan felfedezései előtt.

„És midőn az általa csinált romok nyomását érezte, egy szóval, egy sohajjal, egy megbánással egyszerre felemelkedett, mint a mesebeli halálban megsebesitett madár, hogy a magos, tiszta etherben haljon meg. Tántorithatlanul ragaszkodva következtetéseihez, melyeket megállapitott, nem tagadva meg értelmének kérlelhetetlen munkálkodását, ha le is rontotta ifjukori hitének tételeit; nem tagadta meg annak inspiratióját és emlékeit. Elmondhatta, hogy soha sem kereste a feltünést, csak önbecsülésére tartott sokat. Mikor 1860-ban Mer-

langes czimü könyvét kiadta, maga irta, szeretném. hogy sirkövemre Szent Mártonnak e szavai irassanak: az élet azért adatott nekünk, hogy annak minden perczén egy parányi igazságot vásároljunk! Bizonyos, hogy én nem tartozom azok közé, kik életöket igy használták fel, s mégis bátorkodom magam iránt erről bizonyságot tenni, mert én igy fogtam fel az életet. Valójában joga volt magáról e kizonyságot tenni, kivált élete utolsó szakában. Ez volt az a nemes szent eszmély, mely felé ő válságok és veszélyek közt törekedett. Érzelmeinek nemessége, okoskodásának merészsége, egyszerüsége és igazságossága okán Schérer méltán helyet foglal a nagy gondolkozók családjában, azok közt, a kiket nagy őszintéknek nevezett."

Bár hiányos ez ismertetés, melyet Gréard ur könyvéről ezekben nyujtottam, mégís szeretem hinni, elégséges annak megértésére, hogy a könyv hogyan kelthetett oly érdekeltséget Francziaországban. Az ember, a kinek életiratát ecseteli, nagy tiszteletben állott nemcsak nálunk, hanem a külföldön is, a nagy érdekeltség ebből is magyarázható. Az ember, ki ez életiratot megirta, annyira megszoktatott itéletei alaposságához, gondolatai mélységéhez, bájos eléadásához, hogy csak kiváló munkára számithattunk: a milyen is valósággal. — Önök tudják már, hogy az orthodoxok és szabadelvüek közt történt meghasonlás óta ez utóbbiak évi conferencziáikat mindig megtartják egyszer egyik, máskor más városban. Ez évben Vauvert városban, Gard megyében tartották. Ez évben népesebb volt, mint bármikor; ugyanis 40 pap, s ugyanannyi világi pap jelent meg. Három év óta a tárgyalásnak igen előnyös módját veszik gyakorlatba: nem a tárgyalandó kérdést és az előadót jelölik, hanem azt is, hogy ki birálja meg az előadást. Ezen jó intézkedés nyomán, ugyanazon kérdésről két, egymást kiegészitő előadás tartatik.

Két tárgy volt napi renden; az egyik az akarat szerepe a hit dolgában; erről Chabas pap olvasott fel, nem mondom el azt a sok jót és szépet, a melyet én Chabas urról gondolok; élénk értelmi tehetségére, gondolatai mélységére egyike legjelesebb ifju papjainknak; e kérdést bámulandó emelkedettséggel, tudománnyal és érdekeltséggel tárgyalta.

Meg kell azonban jegyeznem, miszerint nekem ugy tetszik, hogy igen leszállitotta a józanokosság szerepét; attól tartok, hogy a vallás mythicus része igen elragadta. Annyi igaz, hogy a mystikus elem, a tiszta érzelem felé vonzódik; nem vonakodik kimondani, hogy mindenek előtt hinni kell s csak arról birunk biztos tudomással, a mire erkölcsi tudatunk kötelez. Ezen nézet ellen sok mindent lehetne felhozni; de nem czélom a Chabas ur felolvasásában előadott eszmékről vitatkozni; — annyival kevésbé, mert tiszt. — Enjalbert ur világosan és szellemesen megtette, midőn birálatában a józanokosság szerepét nagyon kiemelte; több szónok vett részt a vitában, hogy szorosan megjelöljék a tisztán tudományos vizsgálódás és a istzta erkölcsi érzület hatásait. Azon számos elmélkedések közt, melyeket a felolvasás az emberben felkelt, jelezni kivánom azt, hogy a szentkönyvekkel szemben is soha sem szabad lemondanunk a történelmi

birálat jogáról. Végül még azt jegyzem meg, hogy a felolvasó nem foglalkozott szorosan a napi renden levő tárgygyal; dolgozata kétségkivül jeles, de nem a kérdésről beszélt.

A másik kérdés az volt, hogy a hivek miért nem járnak az isteni tiszteletekre? Ezt a kérdést Combet pap tárgyalta. Fájdalom, való az a tény, hogy az emberek nem járnak templomba, legalább Francziaországban nem. Igen természetes tehát, hogy fel kellett tenni a kérdést, hogy templomaink miért üresek?

Combet ur néhány lapot irt a kérdésről tapogatódzólag, s egyszersmind némi búskomolysággal. Azt az egyet vitatta különösen, hogy a vallás divatczikk lett, vagy mint mondja, a vallástalanság lett divatossá: lekaczagják, a ki azt mondja, hogy a vallásos gyakorlat szükséges az embernek. Ehez sorozza a protestans isteni tisztelet ridegségét, mely hasonlóan ok lenne, hogy az emberek nem járnak templomba: azt is gondolja, hogy a papok nem hirdetik eléggé, hogy minden keresztény embernek kötelessége templomba járni, végül azt véli, hogy a franczia protestantizmusban levő meghasonlás is oka a templomkerülésnek. Tiszt. Grotz ur volt kijelölve, hogy feleljen Combet felolvasására: mesteri módon megfelelt megbizatásának egy erélyes, szabatos logikai második felolvasásban, sikerülten kiegészitvén Combet tételeit. Az egész gyülekezet egyetértését kiérdemelte. Ugy látszik, hogy tulajdonképpen a vallás ügyében mutatkozó közömbösséget akarta tárgyalni. Az előadó által elészámlált okokhoz hozzáadta még a politikai viszonyokat, az olcsó sajtót, a korcsomákat, az alcoholt és a népiskolákban a gyermekeknek adott felületes oktatást, valamint a hittagadó socialistikus elveket. A két felolvasás és az azokat követett vita után elmondhatjuk, hogy a kérdés a lehető legjobb módon tárgyaltatott.

Legyen szabad itt előadnom hosszas tapasztalaton alapuló saját nézetemet is. Először is nekem ugy tetszik, hogy az elészámlált okok nem birnak azon fontossággal, melyet azoknak tulajdonitnak, milyenek például a protestans isteni tisztelet ridegsége, az alkohol stb. Egyik fő ok, melyet a felolvasók nem emlitettek, a kath. szellemnek erkölcsrontó befolyása, mely Francziaországban jelentékeny szerepet játszik és a mely a protestáns kisebbséget nyomja példázással, szóval és a teljes közömbösséggel. A katholikusok nagy része gúnyolódik papjával, vallásával s nem jár templomba és ez nagyobb hatással van, mintsem gondolnók azokra a kevésbé határozott protestánsokra, a kik katholikusok közt élnek, a kik nem is kicsinylik a vallásokat, de megtanulják elhanyagolni az isteni tiszteletet. Annyi bizonyos, hogy a vallás iránt való közönyösségnek kiváló oka a népiskolai oktatás felületes volta. Ez a tanitás annyival felületesebb, mert abból egészen kizárták a vallásos elemet. Sőt némely helyen vallásellenes irányban vezették a tanitást. A közoktatási miniszter többször volt kénytelen tanitókat kötelességeikre figyelmeztetni. Ma már jelentékeny javulás mutatkozik e tekintetben s némi jelek arra mutatnak, hogy a vallást és erkölcsöket illetőleg komoly áramlat indult meg. Ugy látszik, hogy a veszedelmes olcsó sajtó is tisztességesebb kezdett lenni. De

visszatérek a Vauverti conferentiára. A belmissio munkálkodásáról szóló jelentés szerint az ügy előnyösen halad előre. A vagyoni állapot kielégitő; de a Protestáns család czimü néplap nem fedezi a költségeket, mert nagyon sok példányt kell ingyen adni.

Meg kell még emlitenem, hogy a szokásos prédikácziót ez évben Bordage pap tartotta, kit a mult évben Nimesben erre kijelöltek volt. Bordage Francziaországban egyike a legjobb fiatal papoknak, szent leczkéje volt: „Kelj fel és járj.“ A nagy templomot zsufolásig megtöltött hallgatóságot emelkedett módon, evangeliumi lelkesültséggel iparkodott meggyőzni, hogy a jövő iránt nem kell kétségbe esni, sőt ellenkezőleg, meg kell látnunk azokat a jeleket, melyek az Isten országa megalapitására munkáló tevékenység megujulását jelzik. Az egyházi beszéd nagy hatást tett a népes gyűlekezetre.

A következő évi gyűlésre ez a két tárgy tüzetett ki: 1. Korunk atheizmusssának ismertető vonása. 2. Szent Pál evangeliumi működése összehasonlitva a miénkkel.

Charruaud D.

NEVELÉSTUDOMÁNY.

Jórendin elmondtam már másutt is, de itt is helyén látom ismételni egy kis történetet saját tapasztalásomból. Egy mivelt úriasszonynak mintegy tiz éves koru leánya levén, ennek jómóddal leendő nevelése sok gondot adott neki. Megszólita, nem tudnék én neki valami derék könyvet adni, mely utasitsa anyai kötelessége teljesitésében? Jobbnál-jobbak vannak, felelém, hanem szerencsémre egy nagyon jeles munka van éppen kezemnél, egy „értekezés a nők neveléséről“ [1]), azzal szolgálhatok. Oda is adám a könyvet az urnőnek, és bizonyos idő mulva tudakozám tőle, vette-é hasznát? Szerette nagyon — mondá — csakhogy az ő szükségét nem elégitette ki, mert ő oly tetties útasitásokat kiván, melyek adott esetekben megtanitsák, mi tévő vagy mondó legyen. Probáltam megmagyarázni, hogy „szakács-könyvet, vagy pharmacopoeát, sőt számtant is lehet az ő követelése szerint késziteni, de tudomány-könyvet nem szoktak és nem lehet. A tudomány eléadásának az a lényege, hogy elveket fejt ki és szerkeszt, melyeknek alkalmazása a tudományt megtanult egyén itélő tehetségére van bizva.“

Vette-é több hasznát a tisztelt asszonyság magyarázatomnak, mint a könyvnek, nem birom megmondani; de ajánlom figyelmébe mindazoknak, kik a Felméry „Neveléstudományát“ [2]) vagy már birják vagy megyszerzik.

A theoria és praxis (elmélet és cselekvés) [3]) közti viszony és különbség ismerését olvasóimnál feltéve, csak annyi mondani valóm van az idézett könyvről, hogy az illető tudomány s alkalmazása elveit oly szép és felfogható rendszerben összeállitva alig kaphatja meg egy könyvben a paedagogia egész irodalmában, melyet hogy a szerző ismer, forrásainak előrebocsátott névsora s hogy tanulmányozta, könyvének egész tartalma bizonyitja.

A fölebbi figyeltetés a könyü [4]) haszonvételének két főmozzanatát tüzi ki: 1) hogy az elveket le- és összehozatalok (d e d u c t i ó,

---

1) Mme. Rémusat. Essai sur l'éducation des femmes. Paris, 1824. s azóta többször.

2) A Neveléstudomány kézikönyve. Irta Felméry Lajos. 2-dik kiadás. Kolozsvárt, 1890. 8.

3) P r a x i s, görög szó. A. m. actio, factum, res, negotium. (R. Stephanus. Thes. L. Gr.) szerencsétlenebb gondolat nem lehett, mint az, hogy „gyakorlat“-nak ferditették.

4) „Könyü“ és ragozásokban s összetételekben mássalhangzó előtt „köny“ a nevezője ezeknek könyvet, könyvek, könyvért, könyvem, könyvünk, melyekben a *v* csak járuló betü.

inductio) állványaitól megszabaditva állitsa tisztán maga elé, vegye eszébe; 2) hogy alkalmazásukat a gyermek egyéniségéhez és a körülményekhez képest gondos, szemes, elfogulatlan józanitélettel hajtsa végre. Szóval oly könyről van szó, melynek tartalmáról tartósan gondoskodni is kell, a melyet nem szükség mint egy szótárt vagy közhasznu Ismeretek Tárát (Conversations-Lexicon) alkalmi belénézés végett tartogatni, de nem is elég bármi figyelemmel s érdekkel elolvasni.

Már pedig mind a kettőt igénybe veszi az a könyü, melyről szólok és a mely a paedagogiai eszméknek oly gazdag tárháza, hogy nem csak a mi irodalmunkban értékes, hanem bármely külfőldiben is számot tenne. Egy dús erü bánya, mely szakértő és szorgalmas bányászok mivelését bő kinccsel fogja fizetni.

Eddigelé egészen tárgyias valék. De már most engedjen meg nekem olvasóm egy kis alanyiasságot is. Én t. i. egy oly becsülni való vonást látok a szóba vett könyü szerkesztésében, a melynek fontossága, sajnos, de igaz, hogy nincs közönségesen elismerve. Ez az én szememben előny az, hogy a mit én az irodalmi magyar nyelü fekélyeinek nevezek, sokkal ritkább (sőt alig lelhető) benne, mint valamennyi ez idő szerinti akár könyben, akár folyóiratban. Ezért az elismerésért megbocsáthatja nekem sz., hogy egyben, a mit hibának tartok, megbotránkoztam. Ez az, hogy az observatio (Beobachtung) szó „megfigyelés"-sel van kifejezve benne.

Hogy gáncsomat igazoljam, egy kissé messziről kell kezdenem.

Az újkori, t. i. a renaissance ótai miveltség a classica litteraturán feneklik. Nem csuda hát, hogy midőn az új nyelvek grammatikáit kezdték irni, az ó nyelvekéit, jelesen a latinéit vették mintául. Az europai nemzetek nyelvészei lassankint [1]) kiócsúdtak abból az elfogultságból, és átlátták, hogy a nyeltani szabályokat az illető nyelü természetéből s szokásaiból kell meritni. De biz' a mi nyelvészeink maig sem szabadultak meg attól a nyűgtől, sőt kettővel szaporitják a bajt. Egyik az, hogy nyelvünket a finnek s a többiek kaptájára akarják feszitni. Másik az, hogy önkényes elméleteket koholnak s azok eredményeit akarják nyelvünkre erőszakolni, de magából a nyelből tanulni eszök ágában sincs s ha valaki arra figyelteti őket, vagy agyon hallgatják vagy lehúrogatják. Ily viszonyban vagyok én velök az úgynevezett „igekötők" ügyében, melyeknek nyelvünkbeli sajátságairól semmit sem akarnak tudni.

Ámde — akár mit mond Boeotia — az igaz és igaz marad, hogy mikor valamely cselekvényt jelentő szó (ige vagy belőle származtatott főnév) eleibe igekötő, pl. „meg" járul, az így kapcsolt szó a cselekvény teljesültét, holott a csupasz ige v. főnév a cselekvény folyamatát jelöli nekünk, képzelteti velünk. Igy különböznek egymástól a következő sorok:

---

[1]) Hogy milyen lassan, kitetszik abból, hogy a francia nyeltanok csak a mult századév első felében szűntek meg a franczia főnevek casusairól beszélni. Du temps nekik genitivus, au temps dativus stb. volt.

megáll, megállás és áll. állás
megalkuszik, megalkuvás és alkuszik, alku
megbánt, megbántás és bánt, bántás
megfagy, megfagyás és fagy, fagyás
meghül, meghülés és hül, hülés
megfizet, megfizetés és fizet, fizetés
meggyógyul, meggyógyulás és gyógyul, gyógyulás
megmar, megmarás és mar, marás.

Ezt a listát akár meddig szaporithatni egy szótárból, tehát nem folytatom, hanem megmondom mi hasznát veszi a magyar ennek a megkülönböztetésnek. Röviden azt, hogy a kétértelmüséget, mely a görög, latin, német s tőlük eredendő nyelvek megfelelő szavaiban minden lépten-nyomon téveszt, megszünteti!

Igy, az observatio, Beobachtung értelmei egyfelől: perceptio és attentio; Wahrnehmung és scharfe Betrachtung, melyeket, a megfigyelés és figyelés élesen megkülönböztetnek. De külön szavaink is vannak hozzájok, u. m. észrevétel és szemmeltartás. Az elsőbbet a M. Ny. Sz. igy értelmezi: „Az érzékek működése, midőn a tapasztalati tárgyak bényomását, hatását az érzékek által felfogja.“ Az utóbbit imigy: „Valakinek vagy valaminek kiváló figyelemmel kisérése.“

Kelle-é ehez commentar?

De kell azt megmagyarázom, hogy mikor én az observatiónak a második értelmében való magyaritására a „szemmeltartás“-t ajánlottam, miért nem fogadták el, sőt utasitották is vissza? Az a hamis elü, hogy bármily idegen szó forditására oly magyart használjunk, a mely amazt minden értelmében kifejezze! E persze a forditóknak nagy kényelmére szolgál, mivel felmenti őket két kellék kötelezése alól, t. i. hogy azt a nyelvet, melyből forditnak, tökélyesen értsék és másodszor, hogy tárgyismeretöknél fogva megitélni birják, melyik értelmében van használva az eredetiben az illető szó. Tehát tudás helyett szótár!

Brassai.

EGYHÁZÜGYI KÉRDÉSEK AZ ORSZÁGGYÜLÉSEN.

A kultuszminiszteri tárcza jövő évi költségvetésének országgyűlési tárgyalása rendjén oly fontos egyházi és vallási kérdések merültek fel, a melyeket — habár folyóiratunk időszaki megjelenéséhez képest elkésve is — nem mulaszthatunk el följegyezni. És tesszük ezt annál örömestebb, mert az a szellem, mely ama kérdések tárgyalásánál nyilvánult, megérdemli, hogy minél több csatornán terjesztessék s minél több keblet betöltsen. Valóban, a vallást és egyházat érdeklőleg, Deák Ferencznek egyházpolitikai emlékezetes utolsó nagy beszéde óta, a szabadelvüség zászlóját oly üde szellemáramlat nem lengette, mint ez alkalommal. Vajha ne lenne csak káprázat s ne maradnának azok az elhangzott szép beszédek is csak egy jövő kort lelkesitő emlékeknek, hanem a most élő nemzedék is élvezhetné gyümölcseiket.

Nem volt közelebbről kérdés, mely oly nagy port vert volna fel, mint gr. Csáky kultuszminiszter febr. 26-ki 10086. számu rendelete, melyben a lelkészek büntetés terhe alatt köteleztetnek, hogy a midőn más egyházakhoz tartozó gyermekeket keresztelnek meg, azokat 8 nap alatt hivatalosan irják át az illetékes lelkésznek s jövőre csak az ezek által kiadott anyakönyvi kivonatok fognak állami érvénynyel birni. A kultuszminiszter e rendelettel az 1868. évi LIII. t. cz. 12. §-ának kivánt sanctiót adni, mely szerint a gyermekek nemük szerint követik szülőik vallását. Mig a protestánsok általában tisztelettel fogadták e rendeletet, addig a róm. kath. egyház valóságos hadjáratot inditott ellene. Különösen az alpapság a törvény megváltoztatása iránt hiveivel kerületenként kérvényeket iratott s azok halomszámra adattak be az országgyűlésen. Irányi Dániel, ki a kultuszminiszteri tárcza költségvetési tárgyalásakor évenként megszokta tenni inditványát az általános vallásszabadság érdekében hozandó törvényre nézve, ez úttal ennek indokául hozta fel a miniszter szóban levő rendeletét is. Ezzel aztán megindult az országgyűlésen az elkeresztelési vita, mely tiz egész napot vett igénybe. És pedig kevés kivétellel egészen a szabadelvüség irányában. Mert a kik a miniszter rendeletét megtámadták is, azok is jóformán csak a szabadelvüségre liczitáltak s beszédeikben legalább annak hódoltak, annyira, hogy az ultramontanismus hirében állott gr. Apponyi Albert is, bár a miniszter rendeletét ő is kifogásolta, a vallásszabadság kérdésében egész az amerikai rendszerig ment s Irányinak ily szellemü határozati javaslatára szavazott.

Terünk nem engedi, hogy az egyes beszédek részletesebb ismertetésébe bocsátkozzunk. Pedig erre úgy a kultusz- mint az igazságügyi miniszter finoman distingváló és éles eszü, s ezek mellett különösen Horváth Boldizsárnak, a hamisitatlan liberalismus eme nemes bajnokának klassikus beszéde oly igen csábitgatnak. Meg kell elégednünk azzal, hogy a vita eredményét följegyezzük, mely az országgyűlés által nagy többséggel elfogadott következő határozat volt: 1. tekintettel arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek febr. 26-án 10086. sz. a. kiadott rendelete, mint a mely az 1868. LIII. t. cz. 12. §-ának végrehajtását czélozza, törvényeinkkel összhangban van és törvényessége az 1879. XL. t. cz. 1. §-ában gyökerezik; tekintettel továbbá arra, hogy annak kibocsátása a felmerült tapasztalatokkal szemben indokolt és szükséges volt, a ház a vallás- és közoktatásügyi miniszter eljárását helyesli; 2. a ház az 1868-dik LIII. t. czikket, mint a mely egyrészt az állam és vallásfelekezetek és másrészt a vallásfelekezeteknek egymás között annyira szükséges békéjét biztositja, módositni nem kivánja; 3. a ház helyesli a kormánynak azon kijelentését, hogy oly czélból, miszerint az 1868. LIII. t. cz. alapelvei minél teljesebben érvényre jussanak, ha ezen törvény végrehajtása körül netalán felmerülő nehézségek szükségessé tennék, ezek elhatározására annak idejében kész a törvényhozás további megfelelő intézkedését kikérni és esetleg a polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvényjavaslatot beterjeszteni.

Ezzel tehát az ügy az országgyülésen elintéztetett; de hogy az életben is el lenne intézve, azt most még teljességgel nem mondhatjuk. A miniszteri rendelet ellen az izgatás most is ép oly heves, mint volt az országgyülésen hozott határozatot megelőzőleg. A főrendiház pedig még csak elnapolta, de teljességgel nem mondott le végképen az elkeresztelési vitáról. Pedig ott a róm. kath. püspöki kart le nem szavazza a magában is csekély számu, a főrendiházba meg épen csak az egyenjoguság látszatáért beeresztett nehány protestáns püspök. Mindezek mellett most már tudva van a római szent szék véleménye is a kérdés felől. A napokban közölték a lapok, hogy a pápa is elitéli a miniszteri rendeletet. Nó lám, és a kath. egyház mégis panaszol, mégis elnyomottnak, üldözöttnek tartja magát. Pedig hát melyik más egyháznak engednék meg, hogy a feje, a ki hozzá még nem is az állam polgára, tiltakozzék az ország törvénye ellen? Melyik más egyház tudná dogmájával, ha csak ideig-óráig is, megakasztani magát a törvényhozást? Melyik egyház bujhatnék ki dogmájával egy miniszteri törvényes rendelet végrehajtása alól? Még szerencse, hogy a tridenti zsinat nem sujtotta átokkal a katonáskodást vagy az adófizetést is; mert egy napon könnyen arra ébrednénk fel, hogy országunk védtelenül áll s az állam pénztára üres lett.

Az elkeresztelésekkel kapcsolatban lehetetlen még egy megjegyzést nem tennünk a lelkiismeret szabadságra, melynek most egyszerre oly hatalmas szószólója lett a rom. kath. papság. Vajjon mi lenne, ha mindazok sirjaikból kikelnének, a kiknek egykor elődeik ajkaikra forrasztották ezt a nagy és szent szót? Bizony még meg-

érjük, hogy saját fegyverünket forditják ellenünk. Csakhogy nem mind arany, a mi fénylik. S hogy az a lelkiismereti szabadság, a melyre az elkereszteléseket illetőleg a kath. papság hivatkozik, azt állitván, hogy a miniszteri rendelet által a szülők lelkiismeret szabadsága van megsértve, mely felfogásnak a képviselőházban is akadtak szószólói, nem egyéb talmi aranynál, azt meggyőzően kimutatta egyfelől maga a kultuszminiszter, másfelől Horváth Boldizsár az ők ékes beszédeikben. Előbbi azzal a teljesen alapos felfogással, hogy a mely szülő gyermekét más vallásra akarja kereszteltetni, jele, hogy ő maga is azon valláshoz ragaszkodik; miután pedig a törvény nem akadályozza a szülőt vallása megváltoztatásában s igy gyermekét is a maga vallására kereszteltetni, az ő lelkiismereti szabadsága csakugyan nem szenved a miniszteri rendelet által. Utóbbi, Horváth Boldizsár pedig egyenesen a Pandora szelenczéjének nevezte a szülők egyezkedését gyermekök vallása felett. A minthogy azok nem is egyebek mint a nem katholikus házasfelektől kicsikart reversalisok keserü gyümölcsei. Aztán legyen szabad kérdeznünk azoktól, a kik a törvény által a szülők lelkiismereti szabadságát korlátozva lenni hiszik, hogy meddig tartják azt tiszteletben? Csak addig-e, a mig a gyermeket elkereszteltették? vagy azután is? Mert utolsó esetben, ha maga a szülő kérné ki a keresztelési anyakönyvi kivonatot, hogy átirassa saját egyháza anyakönyvébe, még se tagadhatnák meg. De nem vettük észre, hogy a kath. papság csak ezt az engedélyt is hajlandó lenne megadni a miniszteri rendelet alapján. Valóban, a r. kath. papságnak a lelkiismeret szabadsága mellett való bajvívására méltán elmondhatjuk a római költővel: „Difficile est satyram non scribere.“

Mellőzve ezuttal a polgári házasságot és kath. autunomiát illetőleg az országgyülésen szintén felmerült kérdéseket, a melyek amugy sem kerültek érdemleges tárgyalás alá s csak az elkeresztelési vitának adtak némi élénkséget és változatosságot, még csak a protestáns egyházaknak eddig adott államsegély felemelése kérdése körül észlelt mozzanatokat kivánjuk feljegyezni. A protestáns egyházak államsegélye felemelése iránt is Irányi D. tette meg az első szót. Részünkről ugyan nem értjük, hogy a ki ugy lelkesül az általános vallásszabadságért, mint Irányi, hogyan tud az egyházak állami segélyezése mellett is sikra szállani. Mert szerintünk legalább ez a kettő egymást kizárja. Nem lesz ismeretlen Irányi előtt se az anekdota az egykori n.-váradi püspökről. Midőn egy barátja meghallgatta prédikáczióját s csudálkozását fejezte ki, hogy mi módon tudja mindazt elhinni, a mit beszél? barátja igy szólt: „lennél csak n.-váradi püspök, s te is elhinnéd.“ Hát ez csak anekdota, de nagy igazságot fejez ki. A jól ellátott egyház nem sokat gondolkozik, nem sokat töri magát a vallásszabadságért. Sőt határozott ellensége annak. Példa rá a gazdag rom. kath. egyház. S ime, a protestáns egyház is csak most izmosult meg, s a ref. már nem tud egy fedél alatt maradni az ágostaival, a hol eddig egy templomba jártak is, most az előbbi az utóbbitól igyekszik megválni, az unitáriust pedig mindkettő eltaszitja magától, s nem

szivesen türi, ha tért foglal: nem lehetetlen, hogy akadnak egyesek, a kiknek fejében az államvallás mindenhatóságának csábitó gondolata is ott mataszkál.

Mindamellett kiváló örömöt éreztünk, látva, hogy mily általános visszhangra talált az egész képviselőházban a protestáns egyházak államsegélyének fölemelése iránt tett inditvány. Csak azt sajnáljuk, hogy a mig az ágost. és ref. egyházak névszerint is fölemlittettek, az unitárius egyház érdekében még hitsorsosaink közül se akadt senki, a ki egy árva szót szólott volna. Mily eleven szinekkel ecsetelték különösen az erdélyi ref. egyházkerület papjainak siralmas sorsát s nemzeti nagy missióját Kovács Albert, Bartha Miklós, Ugron Gábor — mindhárman Erdély szülöttei s erdélyrészi képviselők is, a kik bizony jól tudják, hogy az unitárius papoknak sincs kolbászból fonva a kertjök, ezek sem ringatoznak rózsapárnákon s a nemzetiségi küzdelmekből szintugy kiveszik részöket, mint a ref. papok. És még sem tudták megtagadni magukat annyira, hogy bár az ország szine előtt felülemelkedjenek a felekezetiségen. Persze, ha az unitáriusok is rendelkeznének egy nehány képviselői mandatum felett, a mint a reformatusok kétségen kivül rendelkeznek, akkor bizonyára nekik is lenne szószólójuk még az országgyűlésen is. Sőt Kovács Albert az unitáriusok által eddig élvezett államsegélyt is már felhányta, ugy emlitvén azt fel, mint a melyben a lélekszámot tekintve, az unitáriusok aránytalanul részesülnek szemben a reformatusokkal. Nem hiszszük, hogy a ref. egyház jogait is a lélekszám alapján kivánná figyelembe vétetni és megoldatni a kath. egyházzal szemben is. Aztán ugy tudjuk, hogy Kovács Albert a ref. egyház domestikája segélyosztó bizottságának is tagja. Hát az a gyülekezeteket a lélekszám arányában s nem a szükséglet szerint segélyezi-e? Hiszen a segélyadásnak egyetlen helyes és természetes kulcsa: a szükséglet. Jól esett látnunk, hogy a kultusminiszter is ezt kivánja alkalmazni, s midőn a protestáns egyházak államsegélyének fölemelését már a jövő évi költségvetésre kilátásba helyezte, egyszersmind kijelentette azt is, hogy ez iránt teendő javaslatánál a különböző egyházak szükségletét fogja számba venni; sőt az erdélyi rom. kath. Statust és a görög kath. egyházat is segélyezendőknek jelezte. Reményünk lehet tehát hozzá, hogy ha az országgyülésen a mi ügyünket senki föl nem is vette, a körültekintő és bölcs belátású kultuszminiszter rólunk sem felejtkezik meg az egyházi államsegélyek ujabb rendezésénél se. Hiszen — fájdalom — ország-világ tudja, hogy az unitárius egyház vagyonilag mennyire gyengébb más egyházaknál. Ime, a napilapok közül, a melyek szintén kivétel nélkül helyeselték a protestáns egyházaknak államilag leendő fokozottabb segélyezését, a többek között az „Egyetértés" e kérdésnek az országgyülésen lett tárgyalásával egyidejüleg megjelent 329. számában az erd. ref. egyházat illetőleg Bartha Miklós és Kovács Albert által feltárt megdöbbentő adatokra reflectálván, kérdésbe teszi: vajjon minő állapota lehet az evangeliusoknak és unitáriusoknak, ha a nálok vagyonilag sokkal jóbban situalt reform. egyház állapota is ily nyomorult. Hát mi bi-

zony a legkevésbé sem örvendünk annak, hogy a szükséget tekintve, tán első sorban tarthatunk igényt az állami segélyre. De nekünk csak egy fejedelmünk volt, a ki a mi egyházunkról gondoskodott. Hanem a mit ez adott, azt el is vették. S elvették azzal együtt saját szerzeményünket is. Ugy maradtunk, mint jégverés után a mező. De megmaradt hitünk s Istenben való bizalommal ujból vetni kezdettünk. És a gondviselés megáldotta munkánkat. Ha szegényesen is, de élünk és bizunk a jövőben. Teljesitjük hiven hazafiui kötelességeinket szintugy, mint az Isten országa iránti tartozásainkat. Mi lennénk utolsók, a kik segélyért folyamodnánk. Mert szeretjük a függetlenséget. De azt hisszük, hogy az anya nem tesz különbséget gyermekei között.

FIGYELŐ.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Dr. Brassai Sámuel, nagy tudósunknak füzetünk elején álló czikke különlenyomatban is megjelenik a „Dávid F. egylet“ kiadásában. Ajánljuk olvasóinknak ismerőseik körében való terjesztésre. Ára 15 kr. lesz, mi Boros György egyl. titkárhoz küldendő Kolozsvárra.

Unitárius kis könyvtár. Szerk. Derzsi Károly, budapesti unitárius lelkész. (V. ker. Koháry-u. 4. sz.) XLIII—XLV. E hármas füzet a budapesti unitárius templom felszentelése alkalmával mondott beszédeket foglalja magában. I. Főpásztori megnyitó beszéd és megáldó ima. Ferenc József püspöktől. II. Alkalmi egyházi beszéd. Derzsi Károly budapesti lelkésztől. Angol hitrokonaink üdvözlete. Jerson Henriktől. IV. Urvacsorai beszéd és imák. Péterfi Dénes kolozsvári lelkésztől. E beszédek mult füzetünkben ismertetve voltak. Most csak azt jegyezük meg, hogy a füzetben végül közölve van az „Amerikai Unitárius Társulat“ titkárának, Reynolds urnak üdvözlő levele is, és azt a reményünket fejezzük ki, hogy e szép ünnepély emez emlékét, a kik jelen voltak és a kik nem voltak jelen, még inkább, igyekezni fognak megszerezni. A füzet ára 10 kr.

A neveléstudomány kézikönyve, Felméri Lajos kolozsvári egyetemi tanártól, melynek első kiadása ez év tavaszán jelent meg, már második kiadásban adatott közre, a mi ilynemü munkánál valóban ritka dolog a mi viszonyaink között. Ez értékes műről „Neveléstudomány“ czimű czikkünk szól, melynek ajánlatához itt azt az értesitést csatolhatjuk, hogy papok és tanitók, ha egyenesen a szerzőnél rendelik meg a művet, 4 frtért kaphatják, holott bolti ára 5 frt. Hogy minél többen rendeljék meg, azt e helyen is ajánljuk.

Jékey Aladár az ifjabb költői nemzedék ez egyik jeles tagja, folyóiratunk munkatársa „Mezei virágok“ czim alatt előfizetést hirdet költeményeire. Olvasóink emlékezni fognak azokra a vallásos hangulatu szép költeményekre, melyek tőle folyóiratunkban megjelentek, s nevével más lapokban még gyakrabban találkozhattak. Most egy kötettel lép a közönség elé, mire olvasóink figyelmét felhivjuk. Előfizetési ár 1 frt 20 kr; diszpéldány 2 frt 20 kr. A kötet január végén jelenik meg.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az amerikai unitáriusok szabadelvüségének szép példáját adta Hale Eduard bostoni lelkész, a ki 1873-ban minket is meglátogatott volt Budapesten. A püspöki egyház püspöke Padoch a saját egyházához tartozó Ignatius atyának nem engedvén meg, hogy az ők templomaikban prédikáljon, Hale felajánlotta a maga templomát. Ignatius atya mi előtt az ajánlatot elfogadta volna megkérdezte Hale-t, hogy nem lesz-e ellenére, ha éppen a Krisztus helyettesképeni elégtételéről beszél egy unitárius templomban? Mire Hale azt mondotta: „prédikáljon Ön, a miről tetszik s ha meg tud tériteni, téritsen meg mindnyájunkat.“ Ignatius atya az ajánlatot elfogadta, megtartotta prédikáczióját a Krisztus elégtételéről. De hogy megtéritett volna vagy egy unitáriust, arról tudósitónk nem emlékszik meg.

A Brit és külföldi Unitárius Társulat ez évi őszi gyűlését deczember hó 3-án Liverpoolban tartotta nagy érdeklődés mellett. E vidéki gyűléseknek az a czélja, hogy érdeklődést keltsen a hivekben a Társulat támogatása iránt, mely oly sikeresen betölti hivatását. Az egyházi beszédet Hargrove lelkész tartotta. Remek beszédjében az Unitárius Társulat czélját fejtegetve, kiemelte, hogy a főczél az unitárius kereszténység alapelveinek a terjesztése. Ezek az alapelvek: szabadság, igazság és haladás. E három szó legyen az uniiáriusok jelszava. Beszédjét igy végezte be: Prédikáljuk az embereknek, hogy legyetek szabadok! Legyetek igazak! Bizzatok a haladásban, világosságban, mert az meg nem csal! Az élő Isten több a hitformáknál, bármily tiszteletre méltók azok. Az Isten valójában mindig velünk van, valamint volt atyáinkkal. Csak ne féljetek ai! és legyetek loyalisok, türelmesek, mert nemes ügyünk és elveink, melyeket annyi küzdelemmel tartottunk fenn a világgal szemben, diadalmaskodni fognak.“ A Társulat javára 700 frt gyült be. Az isteni tisztelet után tartott nyilvános gyűléseken beszédeket tartottak: „A szabad vallásos eszmék haladásáról; az unitárius irodalom terjesztéséről, s Jerson Henrik, a társulat érdemes titkára, a társulatnak missiói működéséről otthon és külföldön.

Egy érdekes mozgalom. Londonban Ward Humphry asszony és barátai gyűlést tartottak egy nevezetes intézmény felállitása végett. A gyülésen jelen voltak: Lord Carlisle, Dr. Martineau, Dr. Drummond, Russel grófné, Miss Cobbe irónő stb. Az elnöki széket Brooke Stopford, az anglikán egyházból kitért jeles lelkész foglalta el. Megnyitó beszédét igy kezdette: „Vajha egyesületünk úgy lenne szervezve és vezetve, hogy ez a terem az emberiség javára szolgálna!“ Elnök ezután kifejtette, hogy a kezdeményezők nem akarnak új vallásfelekezetet alapitni. Ez csak egy oktatási és társadalmi kisérlet, melynek czélja és működése részint vallási, részint társadalmi lenne. A mi a vallást illeti, az a Jézus vallása lenne, minden természetfeletti és csodás öltözék nélkül, a miket emberek készitettek. Kiemelte Ward asszony érdemeit, ki hires könyvével elérte azt, a mit bölcselmi és ethikai értekezések nem tudtak elérni, t. i. sok száz töprengő léleknek reményt nyujtott ama problemák megoldására, a melyek őket nyugtalanitották, s a kiket sem a csalhatatlan egyház, sem a csalhatatlan könyvek magyarázatai nem elégitettek ki. Ezután Ward asszony tartott rendkivül figyelemre méltó felolvasást. Beszélt egy új alakulás hajnaláról. Ezelőtt 130 évvel egy nagy mozgalom indult meg a hagyományos theologia ellen Angliában s folytatódott Francziaországban. Foglalkozott az ethikai és tudományos theologiával. Tanulmányozni kell az olyan könyvet, mint az „Ecce Homo“ és Dr. Martineau műveit, hogy a keresztény vallás alapítója teljes világitásban álljon előttünk. Beszélt továbbá Straussról és a Tübingai iskoláról. A gyermekek vallásos neveléséről másképpen kellene gondoskodni, mert a mostani vallásos nevelés később csak skepticismusra és hitetlenségre vezet. E czél elérésére pedig tanitókat kell nevelni, még pedig olyan szellemben, hogy a kivánt siker elérhető legyen. Dr. Martineau is egy lelkes beszédben üdvözölte az új mozgalmat, mely nem lesz új secta vagy külön vallási testület, hanem arra törekszik, hogy a már létező intézmények hiányait pótolja. Most a vallásos tények és vallásos tanitás között egy nagy űr van, melyet ez új egyesület lesz hivatva kitölteni. Az egyesület helyisége az University Hall lesz, a mely ezelőtt az unitárius papnevelő intezeté volt. Ez üdvös terv előmozditására az aláirások nagy mérvben megindultak, s már is szép eredménye van.

Az Unitárius Közlöny utóbbi füzete, mely ez évfolyamában Ferencz József püspök és Dr. Brassai Sámuel sikerült arczképeit közölte, utóbbi számában a budapesti templomszentelés alkalmával nálunk járt angol vendégek: Jerson Henrik titkár, Tagart Lucia és Hill Florence k. a. kedves képeit közli, B. bemutatása mellett.

A protestáns irodalmi társulat megalakulásáról és eddigi műkö-

déséről Dr. Szlávik Mátyás eperjesi theologiai tanár részletes ismertetést irt Gothában megjelenő „Theologische Studien und Kritiken" cz. theologiai folyóiratban.

Jezsuiták esküje. Közelebbről Angliában a következő jezsuita eskümintát fedezték fel: „Én megtagadok és nem ismerek el semmi engedelmességet eretnek király, fejedelem vagy olyan állam iránt, mely protestáns, úgyszintén azok hivatalnokaival szemben. Kinyilatkoztatom továbbá, hogy az anglikán, kálvinista, hugenotta s más protestáns egyházak hitelvei kárhozatosak, s azoknak követői is elkárhozottak, hogy ha azokat el nem hagyják. Kijelentem, hogy ő szentségének a missionáriusait elősegitem, jó tanácscsal támogatom bárhol, a mig ellenben mindent elkövetek az eretnek protestáns hitelvek megakadályozására, kiirtására."

A jezsuita jezsuitának marad. Egy angol utazó irja, hogy Francziaországban utazván, Bordeauxban egy jezsuita prédikácziója közben ezeket mondá: „ha egy tárgyat láttok, a mely fejér; de ha az egyház azt mondja, hogy az fekete, nektek is azt kell mondani, hogy fekete." Egy más pap ismét igy tanitotta hiveit: „az atya és a fiu az emberiség iránti haragjukban megsemmisitenék azt, ha Mária vissza nem tartaná isteni karjaikat. Csak egy megszabaditótok van — Mária." Vajjon Jézus nem űzne-e ki ma is sok papot a templomból?!

A föld lakóinak száma a legújabb számitások szerint 1.435,000,000. Ismert nyelv van 3064. A vallások száma 1100. Nincs nép, a melynél teljesen hiányoznék egy vagy más formája a vallásos eszméknek. A keresztény vallást követők száma 432,000,000. Ebből róm. katholikus 208.000,000· a gör. keleti egyházhoz tartozik 83.000.000; protestáns 123,000,000. Ezeken kivül még éppen 100 felekezet van 8,000,000 követővel. A nem keresztényeken kivül a zsidók száma körülbelől 8,000,000; a mohamedánoké 120,000.000; a sunniták, shiiták és vahabiták három nagyobb és 70 kisebb felekezetével. Ezek mindnyájan a monotheisticus hitrendszer követői. A többiek, szám szerint 875,000.000 lélek pogány és polytheista. A pogány vallások közül a legszámosabb követői vannak a brahmanismusnak 138,000.000 lélekkel és a budhismusnak 503 millió lélekkel. A többi pogány vallásokhoz tartozik 125,000.000. E szerint a földön a nem keresztények száma több mint 1,000.000.000.

A legfőbb jó a világon. Az emberek már a legrégibb idő óta többször felvetették azt a kérdést, hogy mi a legfőbb jó? Némelyek e kérdőjellel megelégesznek feleletül. De hogy az már ma nem kérdés, szépen bebizonyitotta Drummond Henry. „A legfőbb jó a világon" cz. művében I. kor. 13. r. alapján, melyből nyolcz hónap alatt Angliában 188000 példány kelt el. Drummond Henry a természettudományok ta-

nára, s mégis valódi egészséges, vallásos táplálékot nyujtott emlitett művében. Ő nem theologus; de igazi keresztény. Egész művében mély vallásos érzés, Istenben való erős bizalom, Krisztusnak igaz szeretete, a kereszténység szépségének és dicsőségének tiszta szemlélése, a szeretet nagy hatalmának mély felfogása és az emberi élet helyes ismerete huzódnak végig, annyira, hogy az egy emberi szivre is hatás nélkül nem maradhat, mert a „szivből jön s szivhez szól.“ Nehéz a műből egyes részleteket kivenni; de mégis álljon itt mutatványul a missionariusoknak adott tanácsa: „Vegyétek eszetekbe az apostol intését: „Hogy ha testemet a tüzre adnám is, ha szeretet nincs bennem, az semmit sem használ.“ Ha igazi követek akartok lenni, fogadjátok saját lényetekbe az isteni szeretet egy szikráját. Szeretet a valódi világnyelv. Nehéz megtanulni az indiai vagy a chinai dialectust; de a szeretet minden ember anyanyelve. Az ember maga a missionarius és nem az, a mit tanult. Afrikában voltam s e sötét világrész szivében fekete embereket találtam, a kik csak egyetlen fehér emberre emlékeztek (Livingston Dávidra) azok közül, a kiket láttak. Ő meghalt; de még ma is beszél Afrikában. A szegény feketék nem értették angol nyelvét; de igen világnyelvét: szeretetét. Ilyen szeretettel járjatok ti is minden felé stb.

Művének végén igy ir: „Ki a Krisztus? A ki az éhezőket táplálja, a mezteleneket öltözteti, és a betegeket gyógyitja. Hol van a Krisztus? „A ki egy ily gyermeket felveszen az én nevemben, az engem veszen fel.“ És ki a keresztény? A kiben szeretet van, az Istentől van és az keresztény.“ (—i—t.)

Dr. E. Melzernek „Goethe ethikai elvei“ cz. művét ismerteti a „Prot. Kirchenzeitung“ ez évi 30-ik számában. E szerint iró czélja az, „hogy a költő-király főbb philosophiai elveit ismertesse meg azokkal is, kik nem birnak mélyebb philosophiai tanulmánynyal.“ Czélját valóban el is érte. Forrásokul szolgáltak Goethe összegyűjtött iratain kivül „beszédei és levelei.“

Az egész mű 7 szakaszra oszlik. Ezekben kimutatja, hogy 1774 óta Spinóza s a 90-es évek kezdetétől fogva Kant gyakorolt mélyebb befolyást Goethére. Álláspontja vagy „pantheismus“ vagy „semitheismus“ (azaz, hogy e világ olyan szükségesség, hogy annak teremtését Isten el nem mulaszthatta.) Szerinte az „erkölcsi“ Isten által jött e világba; az nem az emberi reflexio productuma; hanem velünk született szép természet. Az embernek mindig lelkiismeretét kell követni, a mely soha sem tévedhet. Az erkölcsiség főelve legyen „az egészséges emberi természet.“ Az „egyetemes és tiszta emberi“ nagy szerepet játszik Goethénél. Ő hiszi, hogy Isten a jókat és igazakat láthatólag támogatja. Szerinte kötelességeit mindenki egyénileg határozza meg (napi szükségei szerint). A kötelességet ott gyakorolják, a hol szeretik azt, a mit ki-ki magának parancsol (wo man liebt, was man sich selbst befiehlt.) Ide is talál az a mondás, hogy a „kötelesség sokat tehet; de végtelenül többet a szeretet.“ A szeretet mellett a tevékenység és nemes érzés is erősen van hangsúlyozva. A „nemes“ szót sem Goethe sem Melzer közelebbről nem határozza meg;

de hogy Goethe „nemes lélek“ volt azt bizonyitja e mondása: „Semmit sem a törvényért teszek, hanem az ösztön vezet minden jóra.“ Ha Goethe azt is mondja, hogy ő a bűnbánatról semmit sem tud; de legalább ismerte (különösen akkor, a mikor Frederike Brion kedvese elhagyta) és pedig jobban, mint „némelyek, kik büszkék keresztény voltukra.“ A kegyesség nem czél, hanem eszköz, hogy a tiszta kedélynyugalom által magasabb miveltséghez jussunk. A kedélynyugalom jobban boldogit itt alant, mint az értelem. Élete vége felé határozottan a kereszténység felé közeledett. (—i —t.)

Gyászhirek.

Benedek Áron, a kolozsvári állami tanitónőképző intézetnél rendes és főtanodánknál óraadó tanár, egyházi tanácsos, 1890. nov. 19-én, életének 49-ik évében, nehány havi sulyos szenvedés után meghalt. Már az a részvét, mely temetése alkalmával minden oldalról nyilvánult: mutatja, hogy az elhunytban a tanügy egy kiváló munkását vesztettük el. Működését ezelőtt 25 évvel, a tordai gymnasiumunknál kezdette meg, mint köztanitó. Innen államköltségen külföldi tanulmányútra ment egy évre. Sweiczban szerencsés volt a hires Kehr s más jeles paedagogusokkal megismerkedni. Haza jöve, a fent emlitett intézeteknél nyert alkalmazást. Tanári kötelességét lelkiismeretesen s ügyszeretettel teljesitette. Neje és három gyermeke mellett a kartársok, barátok és tanitványok egész serege gyászolja elhunyt barátunkat.

Szentgericzei Jakab Gergely, egyházi tanácsos, életének 74-ik évében, f. hó dec. 8-án, Kobátfalván elhunyt. A megboldogultat, ki a szerénységnek s egy, becsületes, munkás, vallásos férfinak mintaképe volt, nagyszámu rokonság gyászolja.

Tóth Ferencz, homoród-szt.-páli nyugalmazott tanitó f. évi nov. 27-én meghalt, Székely-Udvarhelyen. Az elhunyt derék és buzgó tanitó volt. Hogy kevés jövedelemmel is takarékos életmód mellett lehet vagyont szerezni, a néhai bebizonyitotta. Ugyanis a kolozsvári unitárius főtanodánál szegénysorsu tanulók segélyezésére 500 frt alapitványt tett. Legyen emléke áldott s buzditó másokra nézve is.

Németh Károly budapesti ág. hitv. hitoktató meghalt f. évi szept. hóban. Több jeles vallástani kézi könyvet irt. A felsőbb népiskolák számára irt egyháztörténelme röviden a legteljesebb képét adja a magyar protestans, ág. ref. és unitárius egyháztörténelemnek is.

A szerkesztőség postája.

Több dolgozat közlését a jövő évfolyamra kellett halasztanunk, a budapesti templomra való adakozásoknak is egy jó részét.

OLVASOINKHOZ.

Folyóiratunk a jövő évben 26-ik évfolyamába lép. Ez annyit kétségtelenül jelez, hogy szükségnek felel meg. Unitárius és más szabadelvü irók szivesek közreműködni az ügy érdekében. Füzeteink, midőn a keresztény szabadelvü eszméknek állanak szolgálatában s a theologiai és történelmi tudás elésegitését tisztább alapon czélozzák, a gyakorlati vallásos élet művelésére is ez eszméktől irányitva kivánnak hatni. S hogy a theologiai és történelmi ismereteknek irodalmilag való terjesztésére szükség van, azt ugy hisszük nem kell bővebben magyaráznunk. Minél több ily ismeretet nyerünk kölcsönösön egymástól, annál inkább fogunk elhivatásunknak eleget tehetni és annál több értelmi sulylyal fogjuk azt az ügyet, a melyet magunkénak mondunk, szolgálni.

Ily gondolatok közt kivánunk olvasóinknak és munkatársainknak boldog uj évet és ügyünknek az uj évben eléhaladást!

A pártolás- és előfizetés-dijakat január végéig kérjük beküldeni.

ARANYKONYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM
6-ik tanári székére tett adakozások.

IV. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben.

Andrássi Ferencz J.-Váralya	1 frt — kr.
Deák Sámuel „	1 frt — kr.
Kökösi ekklából Serester S. ur gyüjtése	13 frt 15 kr.
Kökösi bál jövedelme	20 frt — kr.
Ifj. Göncz Mihálytól adott t.-jöved	8 frt 30 kr.
Id. László Ferencz Gyepesből	50 frt — kr.

b) Kötlevélben.

Boros György Kadács	10 frt — kr.
F.-váralyai ekkla	50 frt — kr.
Kozma Dimén lelkész	20 frt — kr.
Jósef János tanitó	10 frt — kr.
Jósef Jánosné	1 frt — kr.
Deák Péterné	1 frt — kr.
Pálfi Ferencz ügyvéd	50 frt — kr.

Kolozsvárt, 1890. dec. 31.

Benczédi Gergely,
központártárnok

A budapesti unitárius templom berendezésére adakoztak:
(III. közlemény.)

Filep István 10 frt, Mózes András 5 frt, Gyulay László (2-szor) 5 frt, Ajtai János 2 frt, Csegezi ekkla 10 frt, Vas István 5 frt, Szabó Józtef (Debr.) 10 frt, Létai Máté 1 frt, Megyelka József 5 frt, Özv. Serényiné 2 frt, Horváth Zsigmond 10 frt, Botár János 2 frt, Özv. Ferenczi Mózesné 5 frt, Véber Sándorné 3 frt, Majthényi Nátália 5 frt, Dr. Árkosi Gyula 5 frt, Dr. Fajth Péter és neje 5 frt, Török Péter 5 frt, Zoltán Béla 1 frt, Csehi Sándor 1 frt, Vásárhelyi Boldi 40 kr, Mikó Imre 10 frt, Dr. Ürmössy Gyula 5 frt, Kovács Albert 2 frt, Szabó György 2 frt -- e közlemény összege 116 frt 40 kr, az előző két közleménynyel (735 frttal) együtt 851 frt 40 kr.

Fogadják az áldozatkész adakozók egyházközségünk hálás köszönetét. További adományok köszönettel fogadtatnak.

Budapest, 1890. decz. 12.

Derzsi, lelkész.
